

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**Економічний факультет
Кафедра економічної кібернетики**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

«Дослідження впливу розвитку ринку праці на економічне зростання України»

студентки 4 курсу
спеціальності 051 «Економіка»
ОПП «Економічна кібернетика»
денної форми навчання
Рибак Ілони Романівни

Науковий керівник:

кандидат економічних наук, доцент
Федоренко Ірина Костянтинівна

Засвідчую, що у цій дипломній роботі немає
запозичень із
праць інших авторів без відповідних посилань

Студент _____
(підпис)

Роботу допущено до захисту перед ЕК
рішенням кафедри економічної кібернетики
від 12 червня 2023 р., протокол № 17

Завідувач кафедри:
доктор економічних наук, професор
Ляшенко Олена Ігорівна

_____
(підпис)

Реферат

Кваліфікаційна робота бакалавра містить 56 ст., 29 рис., 47 джерел.

Ключові слова: ринок праці, економічне зростання, дослідження, регресійна модель, вплив, війна, післявоєнна відбудова, людський капітал.

Об'єкт дослідження: ринок праці як один із визначальних факторів економічного зростання країни.

Мета дослідження: вивчення показників вимірювання економічного зростання та економічного розвитку країни; визначення рівня впливу змін на ринку праці на економічне зростання на прикладі України на основі мови програмування R.

Методи дослідження: порівняльний аналіз, регресійний аналіз.

Наукова новизна: оновлений підхід розгляду місця ринку праці в економіці країни.

Практична цінність: визначення рівня пов'язаності ринку праці та економічного зростання та потенціалу для розвитку на основі порівняння із досвідом зарубіжних країн.

Resume

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Faculty of Economics, Department of Economic Cybernetics

Key words: labor market, economic growth, research, regression model, impact, war, post-war reconstruction, human capital.

The graduation research of student Ilona Rybak deals with the determination of the level of impact of the labor market development on the country's economic growth.

Pages 56, pictures 29, bibliog. 47.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РИНКУ ПРАЦІ	7
1.1. Сутність ринку праці	7
1.2. Проблеми ринку праці в Україні.....	9
1.3. Методи вимірювання розвитку ринку праці в Україні.....	11
Висновки до розділу 1	15
РОЗДІЛ 2. ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	16
2.1. Теоретичні засади економічного розвитку та економічного зростання країни.....	16
2.2. Показники економічного зростання країни	17
2.3. Динаміка основних макроекономічних показників України	19
Висновки до розділу 2	28
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ	29
3.1. Побудова моделі впливу ринку праці на економічне зростання	29
3.2. Порівняння рівнів розвитку ринку праці України та зарубіжних країн	39
3.3. Вплив війни на ринок праці в Україні.....	46
Висновки до розділу 3	49
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52

ВСТУП

Людський капітал є однією з найбільших цінностей кожної держави. Він забезпечує функціонування держави у всіх аспектах. Вплив людського капіталу на економічний добробут найбільший помітний саме на ринку праці. Ринок праці є важливим для економіки з кількох причин. По-перше, він забезпечує людей робочими місцями та можливістю заробити гроші. Це дозволяє людям витратити кошти на товари та послуги, що, в свою чергу, підтримує підприємства та бізнес. По-друге, ринок праці є важливим фактором визначення зарплат та заробітної плати, що впливає на життєвий рівень людей та рівень споживання. По-третє, розвиток ринку праці може стимулювати інновації та економічне зростання, оскільки більш ефективне використання людських ресурсів може призвести до нових технологій та продуктивності. Під час війни тема ринку праці та людського капіталу стала ще гострішою.

Дослідження того, як саме впливає ринок праці є важливим для того, щоб визначити, на які показники потрібно звертати найбільшу увагу. Регресійний аналіз дає можливість визначити зв'язки між змінними та залежними факторами.

Також для визначення потенціалу розвитку необхідним є порівняння досвіду із зарубіжними країнами та їх особистими стратегіями. Особливо, коли постає питання повернення емігрантів із закордону та відновлення людського капіталу, потрібно визначити шляхи заохочення повернення на Батьківщину.

Ринок праці досліджується в рамках багатьох наукових дисциплін, включаючи економіку, соціологію, психологію, демографію та інші. Численні науковці займаються дослідженням ринку праці, серед яких можна виділити Едварда Лазерфельда, Джона Бейтса, Джона Комера, Річарда Флоріда, Герберта Саймонса, Ернеста Бергера, Мілтона Фрідмена та інших. Кожен з цих дослідників має свій підхід до вивчення ринку праці та розуміння його впливу на економіку і суспільство в цілому. Серед вітчизняних науковців, які активно досліджують ринок праці, можна виділити В.Г. Бортковського, С.І. Пугачову, О.В. Шану та інших економістів. Також ринок праці було розглянуто у статті *Balancing monetary policy in defence economies*

in Ukraine, авторами якої є Версаль Н., Красота О., Лялькін О., Хитрий О., Рибак І., Сидоренко Д.

Стосовно розгляду економічного зростання, до найвідоміших вчених у цій галузі належать Роберт Солоу, Вільям Нордхаус, Дуглас Норт, Пол Ромер та інші. Кожен з них має свій власний підхід та методологію дослідження. Наприклад, Роберт Солоу розробив теорію зростання, яка визначає вплив різних факторів на динаміку економічного зростання. Дуглас Норт вивчав інституційні фактори, які впливають на економічне зростання. Вільям Нордхаус вивчає зв'язок між зміною клімату та економічним зростанням. Пол Ромер розробив теорію ендогенного зростання, в якій він вказує на важливість наукових відкриттів і технологій для досягнення сталих темпів економічного зростання.

Об'єкт дослідження: ринок праці як один із визначальних факторів економічного зростання країни.

Предмет дослідження: моделі та методи дослідження впливу ринку праці на економічне зростання.

Мета роботи: дослідження показників вимірювання економічного зростання та економічного розвитку країни; визначення рівня впливу змін на ринку праці на економічне зростання на прикладі України на основі мови програмування R.

Для реалізації мети кваліфікаційної роботи, поставлено наступні завдання:

- дослідити, які показники визначають ринок праці та економічне зростання та їх динаміку для України;
- розробити регресійну модель для визначення рівня впливу ринку праці на економічне зростання, яке виражається у ВВП країни;
- за результатами побудованої моделі визначити взаємопов'язаність розглянутих факторів;
- перевірити модель на стійкість, гетероскедастичність та автокореляцію;
- визначити можливі похибки та неточності моделі, якщо такі мають місце;
- порівняти досвід України із досвідом зарубіжних країн для визначення потенційних шляхів розвитку;

- побудова стратегії післявоєнної відбудови держави.

У кваліфікаційній роботі було використано методи порівняльного та регресійного аналізів за допомогою мови програмування R. Також використано MS Excel для побудови таблиць, графіків та аналізу даних.

Для написання роботи було використано офіційну статистику, вітчизняні та зарубіжні статті та інші електронні джерела інформації.

Основні положення кваліфікаційної роботи апробовані на конференції «Шевченківська весна». За результатами участі у конференції опубліковано тези доповіді на тему «Дослідження впливу розвитку ринку праці на зростання ВВП України».

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, у кожному три підпункти, висновки. Загальний обсяг роботи становить 56 сторінок друкованого тексту, включає 29 рисунків та 47 використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РИНКУ ПРАЦІ

1.1. Сутність ринку праці

Ринок праці-це суспільні відносини, де формується попит і пропозиція на робочу силу, ціною якої є заробітна плата.[1].

За ЗУ від 05.07.2012 № 5067-VI «Про зайнятість населення» «Ринок праці-це система правових, соціально-трудоових, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, професійними спілками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців - у найманні працівників відповідно до законодавства».[2].

Для того, щоб дослідити ринок праці необхідно визначити його сутність у всіх аспектах та основні складові елементи.

Сучасний ринок праці можна визначити, як множину механізмів, які працюють одночасно. До цих механізмів належать механізм купівлі-продажу разом із визначенням ціни, тобто заробітної плати, забезпечення зайнятості, соціального захисту, формування робочої сили та узгодження попиту і пропозиції[1].

При цьому при взаємному функціонуванні даних механізмів необхідно враховувати право вільного вибору, як працівника, так і роботодавця щодо вибору зайнятості. Функція регулювання ринку праці покладена на державу.[1].

Розглянемо ринок праці у загальному економічному понятті ринку.

Як і будь-який ринок, ринок праці виражається попитом, пропозицією та ринковою рівновагою.

Пропозиція праці визначається заробітною платою та буде зростати у міру збільшення чисельності працездатного населення та престижу роботи, який відповідно забезпечений високою заробітною платою.

Попит формується потребами підприємств та залежить від продуктивності окремо взятого працівника та загальної економічної ситуації в країні.

Стан рівноваги досягається при певному рівні заробітної плати. Підвищення заробітної плати від рівноважної спричинює безробіття, навпаки ж зниження провокує нестачу працівників.[1].

Основні завдання регулювання ринку праці:

- донесення інформації до населення щодо стану ринку праці та прогноз основних показників;
- консультування населення та забезпечення робочими місцями тих, хто це потребує;
- контроль вільних робочих місць та забезпечення кваліфікаційної підготовки громадян для певних робочих місць;
- допомога громадян, які хочуть змінити роботу або знайти кращі умови праці для своєї кваліфікації;
- надання грошової допомоги безробітним;
- підготовка різного роду заходів соціального захисту населення від безробіття.

В Україні всі згадані вище обов'язки покладені на Державну службу зайнятості.

Іншим елементом економіки України, який займається регулюванням ринку праці є Державний фонд сприяння зайнятості населення, який:

- виплачує матеріальну допомогу по безробіттю;
- надає позики безробітним для відкриття власного бізнесу;
- створює центри профорієнтації та інших освітніх послуг;
- організовує додаткові робочі місця;
- утримує витрати, пов'язані із соціальним захистом населення;
- відшкодовує кошти Пенсійному фонду України, якщо хтось із громадян пішов на пенсію достроково.

Наразі на дані установи покладена ще більша відповідальність по стримуванню безробіття, яке виникає внаслідок повномасштабного вторгнення.

Якщо не буде досягнута рівновага попиту та пропозиції на ринку праці, то це буде чинити величезний тиск на державний бюджет.

Можна зауважити, що післявоєнна політика відбудови буде спрямована на ринок праці, як на визначальний фактор. Зокрема, можна виділити такі напрями політики:

- забезпечення заробітною платою та робочими місцями осіб, які втратили все через війну;
- забезпечення належних умов відбудови економіки;
- розбудова інституційної спроможності ринку праці.[3].

Взагалі, в Україні існує і багато інших проблем, пов'язаних з ринком праці, які виникли ще до війни. Зокрема, це безробіття молоді, оскільки часто є проблемою прийняття на роботу без відповідного робочого стажу. Також, незадовільні заробітні плати. Через неприйнятні умови праці часто спостерігається явище «відтоку мізків» до інших країн.

1.2. Проблеми ринку праці в Україні

Пандемія коронавірусу та повномасштабне вторгнення спричинили важкий удар на економіку України, зокрема й на ринок праці.

Не дивлячись на це, багато проблем на ринку праці є не пов'язаними із згаданими вище факторами.

Можна виокремити 5 головних проблем на ринку праці України, які сформував Нацбанк. До числа проблем, які системно існують в Україні вже давно, відносяться: невідповідність кваліфікації громадян, які шукають роботу, вимогам роботодавців; низька продуктивність праці; старіння населення; міграція; низький відсоток жінок у робочій силі.[4].

1. Невідповідність кваліфікації громадян.

На жаль, система освіти в Україні не встигає за вимогами ринку праці.

Через це постійно виникає ситуація, коли працівники із вищою освітою працюють на посадах, які їм не потребують. Багато висококваліфікованих працівників не можуть влаштуватись на роботу через невідповідність вимогам, які виставляє

роботодавець. Також великою проблемою є працевлаштування молоді, оскільки майже скрізь вимагається певний досвід роботи. Але тоді постає питання, де взяти досвід, якщо нікуди не приймають на роботу через його відсутність?

Через це багато хто втрачає мотивацію та влаштовується на роботу, яка не вимагає високих знань за мізерну заробітну плату.

Як наслідок, близько третини працівників таким чином втрачають свій трудовий потенціал. Це найвищий показник в Європі.

2. Низька продуктивність праці.

Хоч даний показник в Україні постійно зростає, але він досі залишається досить низьким порівняно із країнами ЄС.

Чинниками впливу на низьку продуктивність є низька заробітна плата, недостатня кількість кваліфікованих працівників через високий рівень корупції та працевлаштування «за знайомством» та низький рівень інноваційної діяльності підприємств.[5].

3. Старіння населення.

За даними Світового банку, на 10 працюючих в Україні припадає 11 пенсіонерів.

Це призводить до постійного збільшення видатків Пенсійного фонду, які покриваються за рахунок державного бюджету. Ці кошти відволікаються від інвестиційної діяльності та загального економічно зростання. Через це виникає високий тиск на працююче населення, що спричиняє ще більшу його зацікавленість у неформальній зайнятості.

За прогнозами Міжнародної організації праці, до 2024 року навантаження на працездатне населення зросте ще на 6%.[4].

4. Міграція.

Багато українців мігрують у пошуках кращих умов праці. Для деякого це сезонна робота, для деякого-тимчасова, а хтось залишається назавжди.

На жаль, спостерігається великий відтік висококваліфікованого населення, оскільки, ні для кого не є секретом, що трудові ресурси із України є дуже цінними для країн ЄС та США. До того, забезпечують українців високою заробітною платою.

5. Низький відсоток жінок у робочій силі.

Це пов'язано із високим рівнем розвитку дистанційної роботи. Також проблемою працевлаштування у зв'язку із доглядом за дітьми. А низький рівень участі провокує низьке зростання ВВП.

Даний перелік проблем не є вичерпним. Постійно виникають нові, які пов'язані з важкою економічною ситуацією в Україні і загалом у світі.

Не виключено, що факторами, які породжують дані проблеми є не лише проблеми у економіці, а й менталітет населення.

Важливим фактором впливу на ринок праці є людський капітал та його відтворення, який у свою чергу також є проблематичним. Серед проблем, які перешкоджають його відтворенню є:

- демографічна криза. Наразі в Україні спостерігається низький рівень приросту населення, який є від'ємним, а також постійно зменшується, особливо за останні 2 роки;
- скорочення частки працездатного населення через еміграцію;
- стан здоров'я населення, медичне забезпечення та страхування;
- недостатнє фінансування. Багато людей живе за межею бідності, а середня заробітна плата не забезпечує навіть відтворення робочої сили.[6].

Отже, різноманітні проблеми атакують український ринок праці з усіх боків. Розуміння та їх знаходження дає можливість аналізувати стан ринку праці, а також його вплив на економічне зростання країни. Для того, щоб отримати певні дані, на основі яких можна проводити подальші дослідження, необхідно визначитись з методологією вимірювання та основними показниками, що впливають на розвиток ринку праці.

1.3. Методи вимірювання розвитку ринку праці в Україні

Рівень розвитку ринку праці не є однозначним. Визначення рівня залежить від багатьох взаємопов'язаних показників, які впливають на загальне економічне зростання країни. Через це оцінка та розробка методології для вимірювання рівня

розвитку ринку праці, як і сам процес-важливій елемент для економіки як світової, так і кожної країни. Оцінивши, на якому рівні знаходиться ринок праці в Україні, можна зробити висновки щодо подальших заходів вдосконалення.

Основні показники ринку праці можна поділити на первинні та обраховані.

Первинні дані отримуються шляхом збору інформації за допомогою статистичних та стандартних процедур. До них відносимо кількість економічно активного населення, кількість зайнятого населення, кількість безробітного населення(у т.ч. зареєстрованого), кількість економічно неактивного населення, кількість осіб працездатного віку, середню тривалість пошуку роботи, попит на робочу силу, середній розмір допомоги по безробіттю, середньооблікова кількість штатних робітників, середньомісячну номінальну заробітну плату, чисельність населення, міграцію, природний приріст, середній вік населення та інші.

Обраховані дані отримуються шляхом проведення певних арифметичних дій над первинними. До обрахованих належать рівень участі населення у робочій силі, рівень зайнятості населення, рівень безробіття, коефіцієнт обороту робочої сили по прийому та по звільненню, рівень економічної активності, рівень зареєстрованого безробіття, навантаження зареєстрованих безробітних на одне вільне робоче місце та інші. Деякі з цих показників є вже обрахованими у вільному доступі, деякі потрібно рахувати самостійно.[7,8,9,10].

Можна зауважити, що для всебічної оцінки ринку праці варто було б розробити універсальну методику, що підходила б до всіх країн світу. Наразі, такої методики не існує і кожна країна чи певне підприємство використовує ту методологію, яка є найбільш прийнятною на їх думку. Тому можна проаналізувати найвідоміші підходи до оцінки ринку праці:

- підхід на основі резолюції Міжнародної організації праці (прийнята на 19-й Міжнародній конференції статистиків праці);
- індекс глобальної конкурентоспроможності;

- індекс глобального людського капіталу. Він забезпечує оцінку цілісності людського капіталу та є загальноприйнятим у світі. Даний індекс прораховується щорічно та формує країни у певний рейтинг.

За **резолуцією Міжнародної організації праці** усі статистичні показники поділяють не на дві згадані вище групи, а також додають третю - показники недовикористання робочої сили, до якої відносять рівень безробіття, сукупний показник неповної зайнятості і безробіття, сукупний показник безробіття і потенційної робочої сили та сумарний показник недовикористання робочої сили. Також у даній резолюції визначено 17 ключових показників ринку праці, які варто було б використовувати для загального вимірювання розвитку: рівень участі у складі робочої сили; співвідношення чисельності зайнятих і чисельності населення; статус в зайнятості; зайнятість за секторами; зайнятість за видами діяльності; працівники, зайняті на умовах неповного робочого часу; робочий час; зайнятість у неформальній економіці; загальний рівень безробіття; безробіття серед молоді; довгострокове безробіття; неповна зайнятість з урахуванням тривалості робочого часу; особи, які не входять до складу робочої сили; рівні освіти і неграмотність; заробітна плата і витрати на оплату праці; продуктивність праці; бідність, розподіл доходів, зайнятість населення за економічними класами і працівники, які живуть в бідності. За рекомендаціями наданими МОП, багатьма країнами проводиться аналіз розвитку ринку праці. Звісно даний перелік показників не є загальнообов'язковим, тому кожен підлаштовує його під свій лад.

Індекс глобальної конкурентоспроможності є найбільш глобальним індексом та щорічно обраховується Всесвітнім Економічним Форумом з 2004 року. Даний показник є комплексним та застосовується для виміру загального економічного зростання країни.

Окрім блоку «ефективність ринку праці» Індекс конкурентоспроможності включає ще 11 блоків: якість інститутів; інфраструктура; макроекономічна стабільність; здоров'я і початкова освіта; вища освіта та професійна підготовка; ефективність ринку товарів та послуг; розвиненість фінансового ринку; рівень

технологічного розвитку; розмір внутрішнього ринку; конкурентоспроможність компаній та інноваційний потенціал.

Ефективність ринку праці, як одна із складових індексу розраховується за допомогою субіндексів. До згаданих субіндексів входять співпраця у відносинах працівник-роботодавець, гнучкість визначення заробітної плати, практики найму і звільнення, вихідна допомога, число тижневих зарплат, вплив оподаткування на стимули до роботи, оплата і продуктивність, покладання на професійне управління, здатність країни зберегти таланти, здатність країни залучати таланти, рівень участі жінок як робочої сили у порівнянні з чоловіками.

Індекс ранжує країни за 7-бальною шкалою. Для аналізу використовується 114 змінних, з них 34 є у відкритому доступі, а решта отримуються шляхом опитування та розрахунків.

В останнє індекс у повному масштабі обраховувався у 2019 році, тобто у доковідний період, оскільки пандемія внесла свої корективи для багатьох країн, та зроблені розрахунки у часи пандемії були б неадекватними. Тоді Україна посідала 85 місце зі 141 країни. У порівнянні, у 2017-2018 роках-була на 81 місці.

Що стосується саме ринку праці, то найвищих значень він займав у 2009 році, а з 2010 року спостерігається постійний спад, що говорить про погіршення умов на ринку праці. Звичайно, повномасштабне вторгнення також вносить непоправні втрати і можемо припустити, що після закінчення війни ситуація України в даному індексі погіршиться.

Також варто зауважити, що із факторів впливу на ринок праці найгірше ранжування має вплив оподаткування на стимули до роботи та здатність країни зберегти таланти. Останнє говорить про значний відтік робочої сили до інших країн, зокрема молоді, що становить загрозу для країни.

Індекс глобального людського капіталу має на меті забезпечити загальну оцінку людського капіталу та населення в цілому та вперше був опублікований на Всесвітньому Економічному Форумі в 2015 році. Індекс ранжує людський капітал країн за 100-бальною шкалою за чотирма факторами та п'ятьма віковими групами.

Цими чотирма факторами є Потенціал, Використання, Розвиток та Ноу-хау. У 2020 році Україна посідала 53 місце в рейтинзі, але слід зауважити, що показники України є досить високими у порівнянні з ВВП на душу населення. Також у звіті Всесвітнього Економічного Форуму зазначено, що Україна має досить високий рівень освіти та високий відсоток населення з вищою освітою. Однак, за іншими факторами у Україні немає таких високих показників, що і дозволило опинитись на 53 місці та створило потенціал подальшого розвитку.

Висновки до розділу 1

У першому розділі даного дослідження були досліджені підходи та методи для вимірювання розвитку ринку праці, які застосовуються як в Україні, так і в інших країнах світу та дають інформацію щодо загального рівня та його впливу на економічне зростання. Згадані методика є найбільш популярними, також можна додати Індекс неформально зайнятої робочої сили, Загальний індекс робочої сили, The Hays Global Skills Index, Індекс гендерної нерівності та багато інших. [11].

РОЗДІЛ 2. ПОКАЗНИКИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

2.1. Теоретичні засади економічного зростання та економічного розвитку країни

Кожна країна прагне стимулювати своє економічне зростання або ж підтримувати його на оптимальному рівні. Для того, щоб побудувати ефективну політику необхідно розуміти як ті чи інші процеси впливають на загальний розвиток економіки. Одним із них і є ринок праці.

Нині основною проблемою нашого часу є забезпечення функціонування економіки України на належному рівні. Особливо гострою дана проблема стала після початку повномасштабного вторгнення.

Економічне зростання – це кількісні та якісні зміни результатів і факторів виробництва, які в кінцевому підсумку призводять до підвищення добробуту суспільства та забезпечення нагромадження капіталів у необхідних розмірах [12].

Не тільки сама економічна система має прагнути досягти високого рівня економічного розвитку, але і все суспільство. Це пояснюється тим, що високий економічний розвиток країни забезпечує також і високий рівень життя населення та його добробут.

Економічне зростання називається екстенсивним, якщо воно здійснюється за рахунок залучення додаткових ресурсів і не змінює середню продуктивність праці в суспільстві. Інтенсивне зростання пов'язане з застосуванням більш досконалих факторів виробництва і технологій. Воно може слугувати основою підвищення добробуту населення.

Фактори економічного зростання групують відповідно до типів зростання.

Екстенсивні - це зростання витрат капіталу та праці. До інтенсивних відносять все, що дозволяє якісно удосконалити фактори виробництва і процес їх використання.[13].

Економічний розвиток - це більш широке поняття, ніж економічне зростання. Крім зростання національного доходу, він включає в себе зміни в багатьох інших

складових економіки та характеризується не лише збільшенням обсягів виробництва, а й появою принципово нових товарів та послуг з використанням новітніх технологій.[14].

Тобто, економічний розвиток складається з фундаментальних змін в загальній структурі пропозиції та попиту, що призводить до зростання ВВП.

Економічне зростання і розвиток-дві категорії, пов'язані як з економічними, так і неекономічними факторами. Досліджувати ці категорії потрібно, оскільки саме вони є визначальними у оцінці загального стану економіки держави. Можна сказати, що економічний розвиток є якісним економічним зростанням, в той час, коли суто економічне зростання відображається лише в кількісних показниках.

2.2. Показники економічного зростання та економічного розвитку країни

Для встановлення зв'язку між ринком праці та економічним зростанням країни, необхідно визначити, які показники характеризують економічне зростання.

Економічне зростання - це збільшення обсягів виробництва товарів і послуг, створених за певний період. Збільшення виробництва характеризується у відсотках у відношенні до попереднього періоду. [15].

Економічне зростання визначається чинниками попиту, пропозиції та розподілу, а також багатьма іншими.

Всі групи показників умовно можна розділити на кількісні відносні, кількісні абсолютні та якісні.

До кількісних належить все те, що можна виміряти: річні темпи зростання ВВП, річний приріст доходу, золотовалютні резерви та інші. Якісні показники не піддаються виміру, переважно мають оціночну форму, тому є досить суб'єктивними: галузева структура економіки, ступінь соціальної відповідальності, екологічний стан тощо [16].

Найбільш значимими показниками зростання прийнято вважати:

- річний приріст ВВП, ВВП та національного доходу;
- річні темпи зростання даних показників;

- річні темпи зростання виробництва в цілому. [16,17].

Ці показники не є виключними, оскільки для комплексної оцінки їх замало. Тому для визначення рівня економічного зростання також варто враховувати золотовалютні резерви, інвестиції, грошові агрегати, рівень цін, рівень безробіття та їх співвідношення до населення.[16].

Економічний розвиток - це покращення економічного добробуту країни. Він може виражатись у збільшенні доходів, тривалості життя та загальному покращенні соціальних та безпекових умов.

Економічний розвиток є дещо ширшим поняттям і має інший поділ на групи показників. Зокрема, найчастіше їх поділяють на економічні та соціальні. [18].

Найважливішим показником є ВВП на душу населення, що відноситься до економічних показників. Взагалі поділ країн на розвинені та ті, що розвиваються, відбувається саме за даним фактором. Вимірювання на душу населення є правильним, оскільки не можна порівнювати групи з різною кількістю населення за абсолютними показниками, бо тоді поділ не буде відповідати дійсності.[18].

Також до економічних показників належить інфляція, яка показує ріст цін. Високий рівень інфляції означає, що контроль економіки урядом не є достатньо ефективним.

До групи соціальних показників належить рівень життя населення, а саме середня тривалість життя, середній вік, показники народжуваності та смертності тощо. [18,19].

Також до соціальних факторів відносимо:

- рівень бідності (кількість населення, у якої рівень доходу нижче необхідного, такого, щоб задовольнити базові потреби);
- кількість населення, що має доступ до питної води;
- кількість освіченого населення;
- рівень медичного забезпечення;
- якість інфраструктури;
- політична та економічна безпека;

- рівень харчування.[20].

2.3. Динаміка основних макроекономічних показників України

Для того, щоб оцінити рівень економічного зростання України розглянемо динаміку таких показників, як ВВП на душу населення, рівень безробіття, податкові надходження, коефіцієнт бідності, експорт, імпорт та рівень споживчих цін.

ВВП на душу населення описує загальний рівень життя населення та порівняти Україну з іншими країнами.

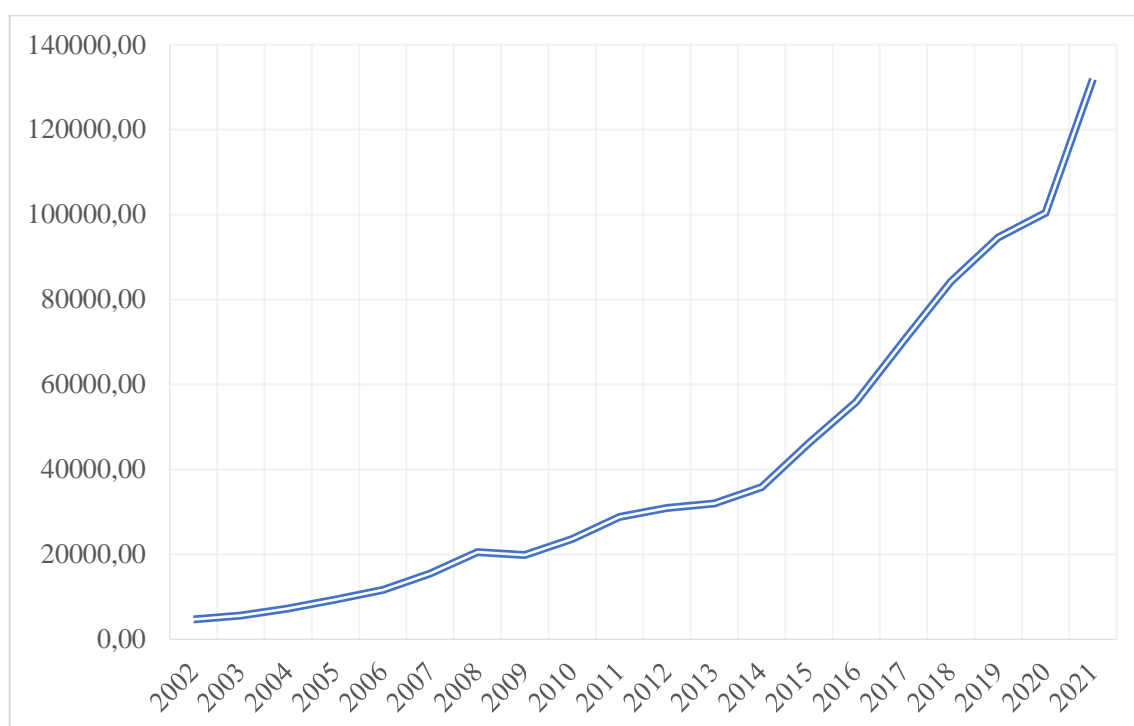

Рис. 2.1. Динаміка ВВП на душу населення, грн

Джерело: складено автором на основі [22].

Аналіз були здійснено за 2000-2021 роки, оскільки за 2022 рік даних у вільному доступі немає через повномасштабне вторгнення. Загалом динаміка має висхідний тренд. Якщо ж говорити про приріст, то помітно, що за останні три роки приріст є набагато більшим, ніж на початку досліджуваного періоду. Тобто, ВВП на душу населення зростає значно швидше з кожним роком нині, ніж на початку 2000-х.

Дана висхідна тенденція може бути пов'язана як із збільшенням ВВП, так і з зменшенням населення. Для встановлення причин додатково проведемо аналіз даних показників.

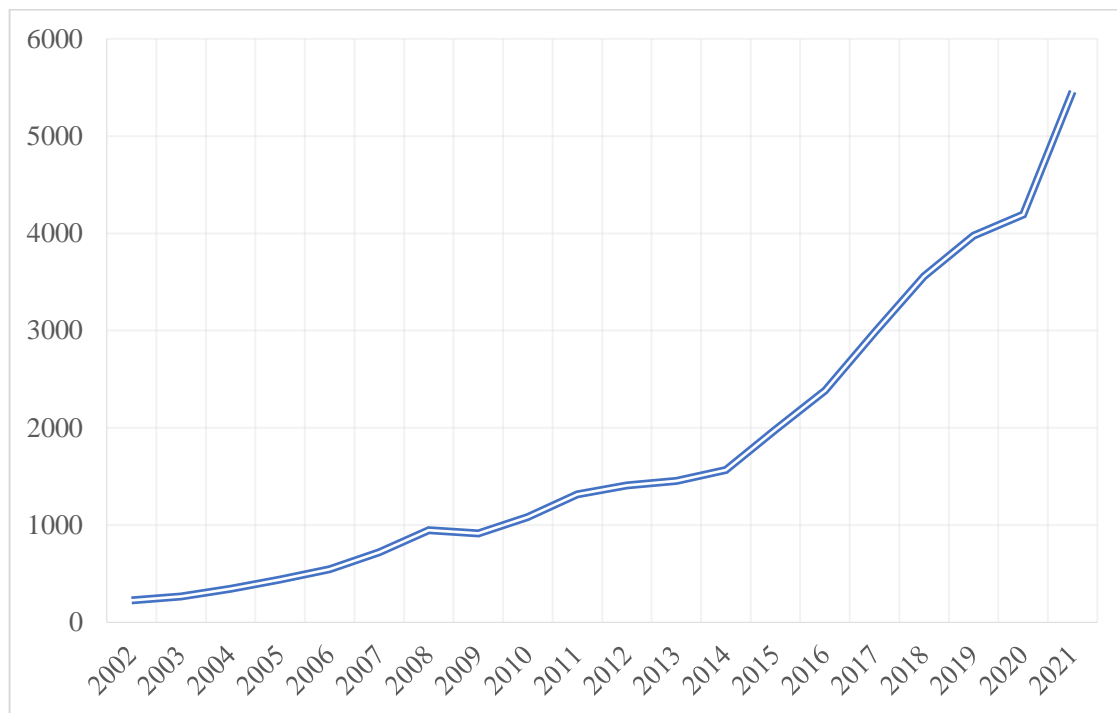

Рис. 2.2. Динаміка ВВП, млрд. грн

Джерело: складено автором на основі [22].

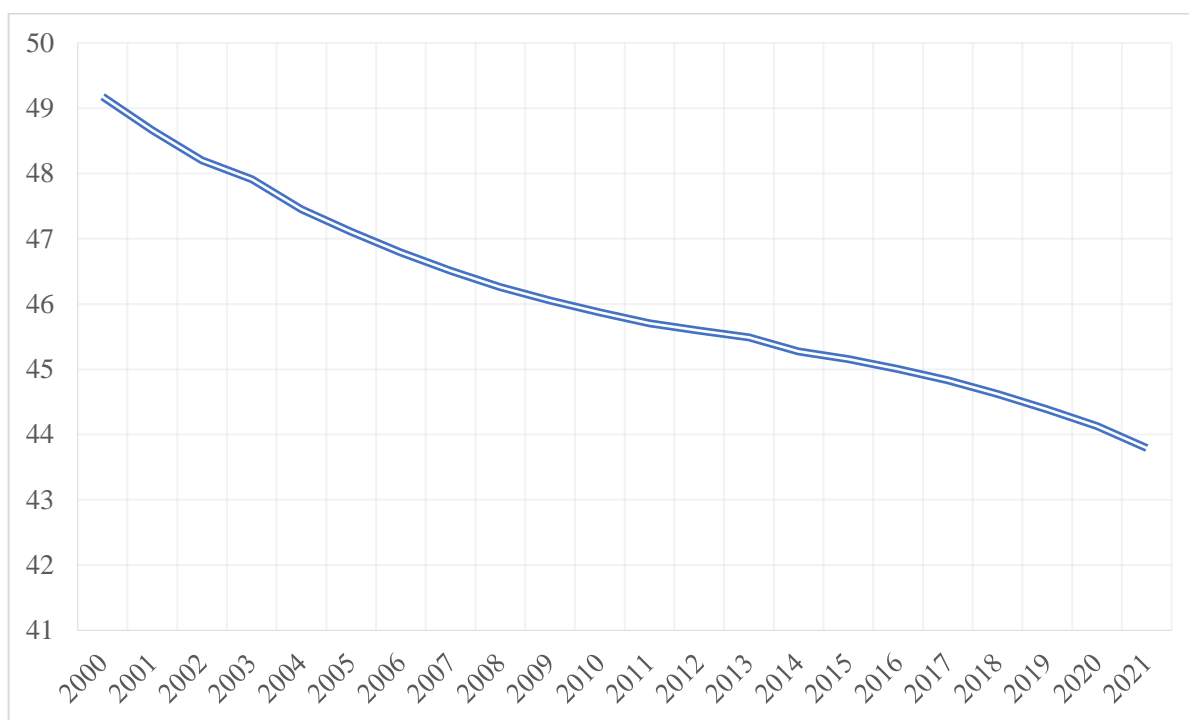

Рис. 2.3. Населення України, млн. осіб

Джерело: складено автором на основі [21].

Як видно із графіків, ВВП впродовж досліджуваного періоду зростало, але населення України значно зменшилось, що і спричинює збільшення ВВП на душу населення. Це досить сумна статистика, оскільки, зрозуміло, що за 2022 рік населення України скоротилось ще більше через велику кількість емігрантів та загиблих.

Що стосується динаміки ВВП, то вона має схожу динаміку до ВВП на душу населення. Спостерігається висхідна динаміка, але темпи зростання є значно повільнішими, ніж 20 років тому.

Наступним показником, який необхідно розглянути є рівень безробіття, що характеризує як економічне зростання, так і ринок праці.

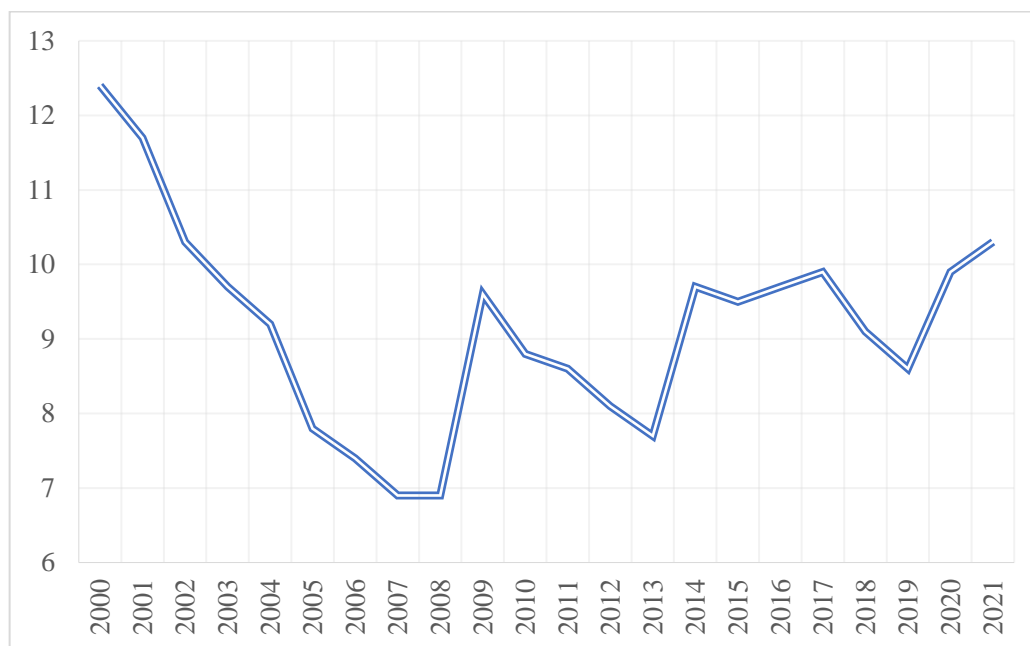

Рис. 2.4. Рівень безробіття, %

Джерело: складено автором на основі [22].

Рівень безробіття зменшився, порівняно із 2000 роком, але останні 3 роки спостерігається зростаюча тенденція. До 2008 року спостерігалась низхідна тенденція та у 2008 році рівень безробіття був найнижчим за досліджуваний період, проте у 2009 році знову пішов вгору. З 2009 року спостерігались як зростання, так і спадання рівня безробіття, важко визначити чіткий тренд динаміки.

За час пандемії кількість безробітних значно зросла, також війна цю кількість значно збільшила. Варто припустити, що рівень безробіття може підвищуватись, бо зменшується кількість населення.

Для встановлення причин збільшення рівня розглянемо кількість безробітних у абсолютному виразі.

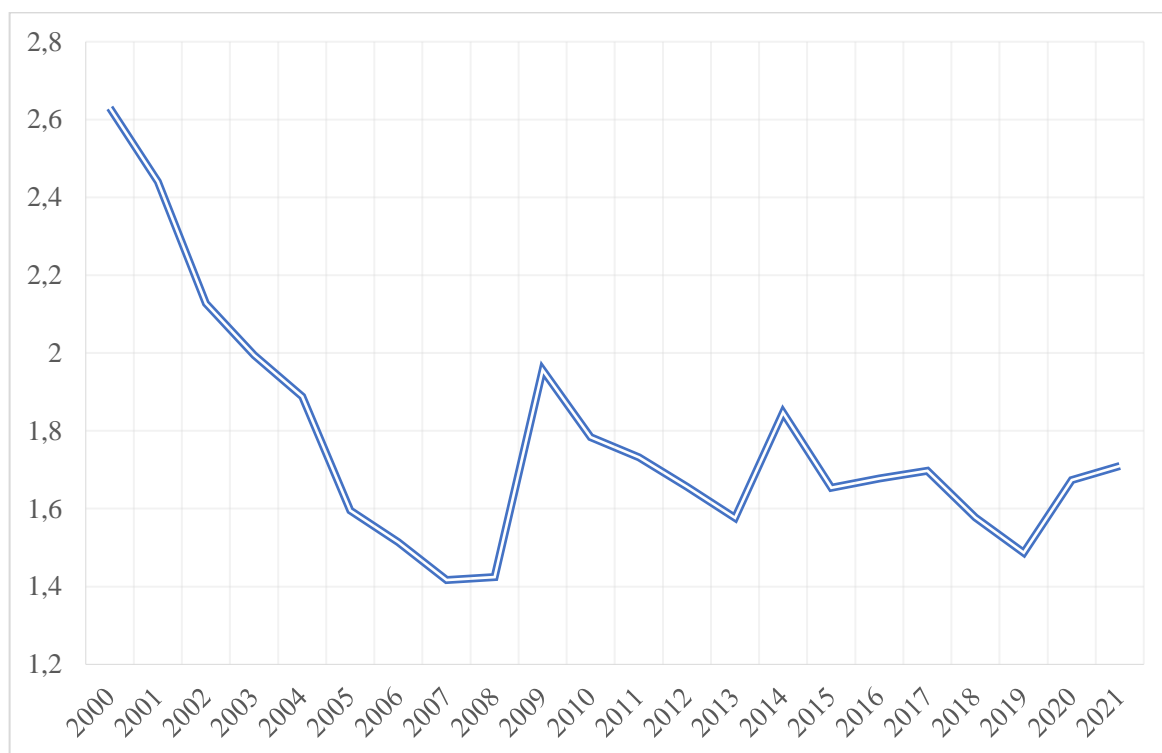

Рис. 2.5. Кількість безробітних, млн. осіб

Джерело: складено автором на основі [22].

У абсолютному виразі динаміка кількості безробітних схожа, але їх кількість зростає не так швидко. Тому можна зробити висновок, що, як і у ВВП на душу населення, головною причиною збільшення рівня безробіття є саме зменшення населення, що є нині однією з найгостріших проблем України.

Наступним показником, який потрібно розглянути, є податкові надходження в бюджет, що характеризують рівень тінізації економіки. Дуже багато громадян в Україні працюють неофіційно, а тому не сплачують податки і погіршують загальне економічне становище країни.

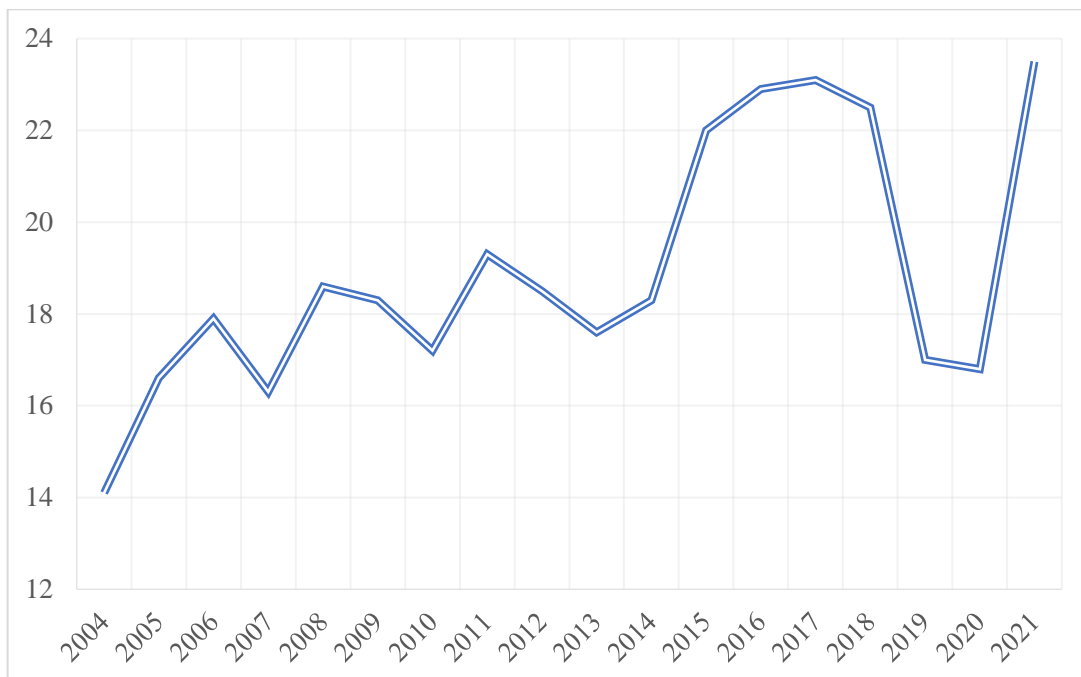

Рис. 2.6. Податкові надходження, % ВВП

Джерело: складено автором на основі [23].

Як видно з графіка, кількість податкових надходжень до бюджету збільшується, отже рівень тінізації економіки зменшується. В загальному спостерігається висхідний тренд, хоча у 2019 році було стрімке падіння. У 2020-2021 знову спостерігається підвищення кількості податкових надходжень.

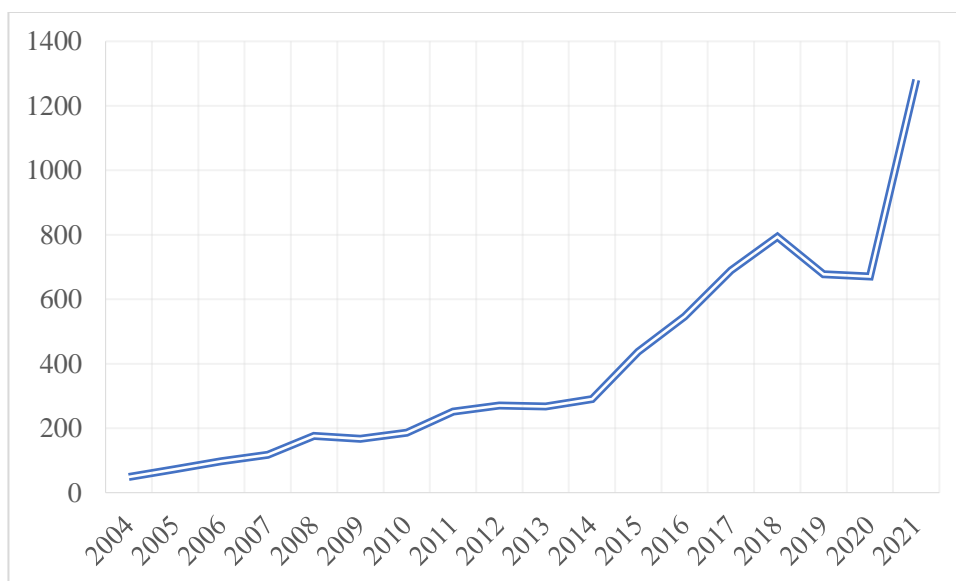

Рис. 2.7. Податкові надходження, млрд. грн

Джерело: складено автором на основі [23].

Динаміка податкових надходжень у абсолютному виразі схожа до динаміки у % ВВП, але падіння у 2019 році є не таким стрімким. Тому можна зробити висновок, що стрімке падіння у відсотковому відношенні пояснюється також стрімким зростанням ВВП у 2019 році.

У 2023 році податкові надходження склали 47,79 % усіх надходжень до державного бюджету. Для порівняння, у 2020 році цей показник складав 79,1%. Це пояснюється тим, що у 2022-2023 значно зросла кількість закордонних надходжень до бюджету через війну, яка перекрила кількість податкових. У довоєнні часи податкові надходження становили основну частину державного бюджету, що в середньому складала 75-80%.

Розглянемо детальніше динаміку показників, що характеризують ринок праці, а саме середню заробітну плату та середній вік населення. Розпочнемо із заробітної плати.

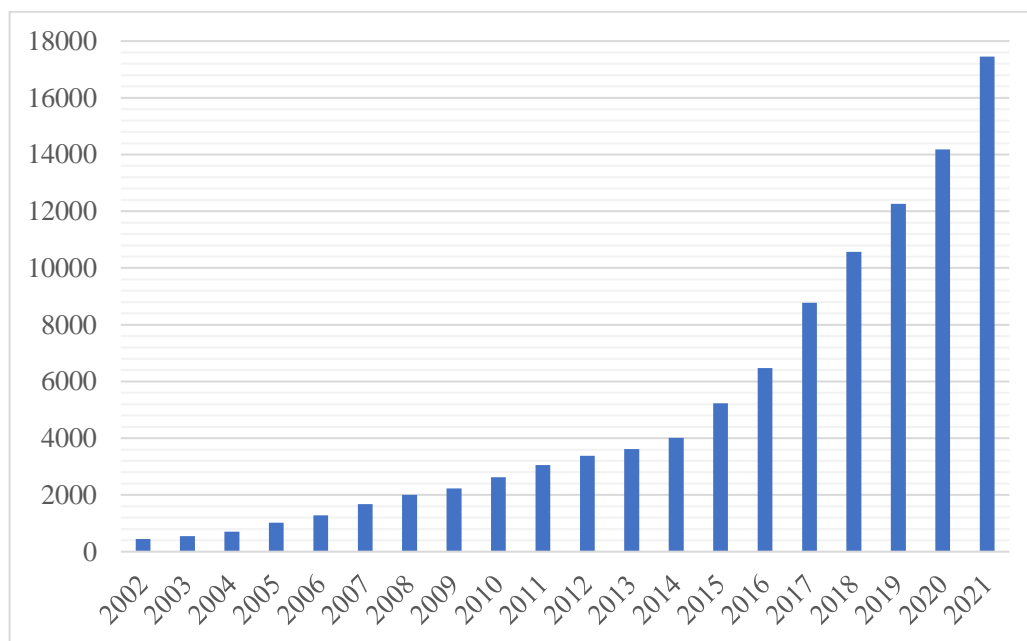

Рис. 2.8. Середня заробітна плата, грн

Джерело: складено автором на основі [24].

Середня заробітна плата з кожним роком зростає. Але даний показник, як і багато інших, потрібно розглядати комплексно, тобто в порівнянні з іншими показниками. Разом із зростанням заробітної плати маємо також і зростання цін та обмінного курсу. До того ж середня заробітна плата є досить відносним показником, оскільки у когось

заробітна плата може бути дуже високою, у когось-мізерною, а середня вийде досить нормальною для життя. На жаль, в Україні є досить помітним розшарування населення.

Перейдемо до середнього віку населення.

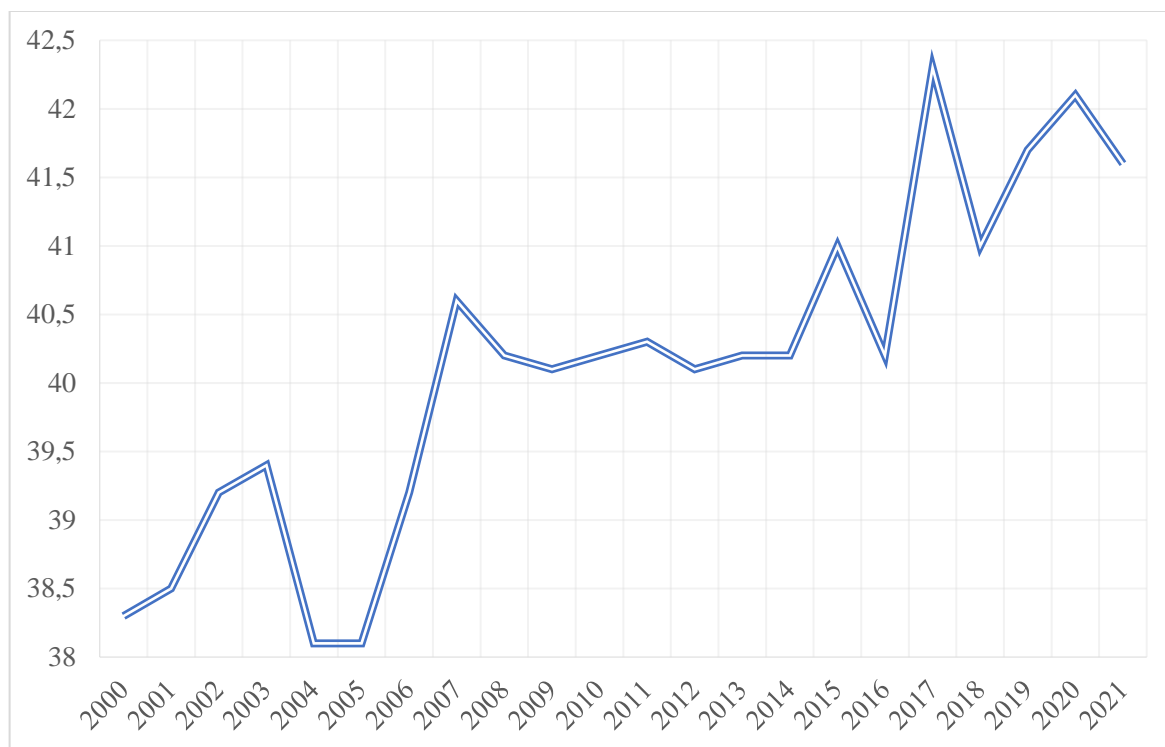

Рис. 2.9. Середній вік населення, років

Джерело: складено автором на основі [24].

Спостерігається явище старіння населення, оскільки за останні 20 років середній вік населення підвищився на 4 роки. Це може пояснюватись тим, що скорочується народжуваність, тому, відповідно, кількість осіб похилого віку перевищує кількість молоді та дітей.

Важливою для економічного розвитку країни є її зовнішньоекономічна діяльність, а саме імпорт та експорт.

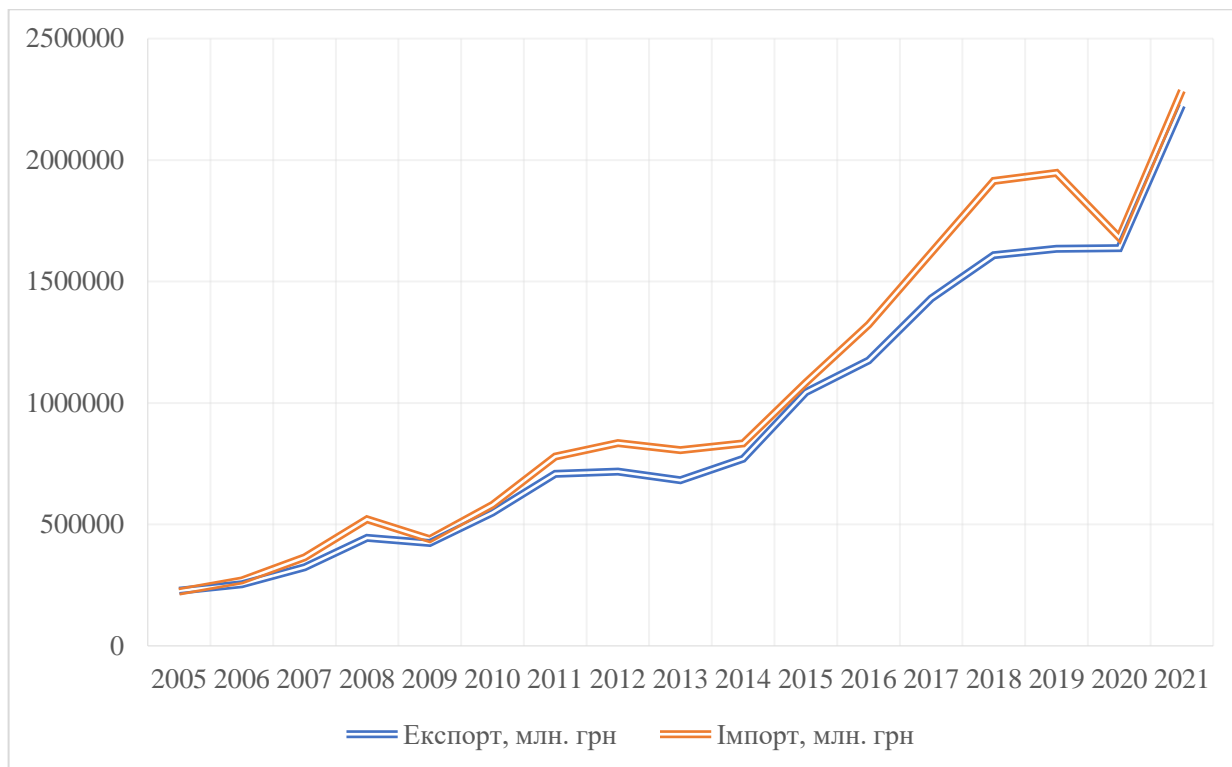

Рис. 2. 10. Динаміка імпорту та експорту, млн. грн

Джерело: складено автором на основі [22].

Динаміка як експорту, так і імпорту є зростаючою, проте імпорт переважає експорт, тому чистий експорт є від'ємним, що зменшує поточний рахунок та ВВП України. Це означає, що Україна все ж таки більше купує речі із закордону, ніж продає, що є не дуже добре для економіки. На мою думку, варто переглянути стратегію зовнішньої торгівлі та зробити Україну більш експортноорієнтованою, адже вона має великий потенціал для цього.

Також варто зазначити, що з 2020 року розрив між величиною експорту та імпорту зменшився.

Взагалі після відмови від співробітництва із Російською Федерацією, Україна втратила досить вагому частку експорту та імпорту. Але це також дало можливість побудови тісних зв'язків із Європейським Союзом та відкриття нових ринків.

До того ж, розглянута вище динаміка була у національній валюті, якщо розглядати у доларах США, то можна припустити, що динаміка буде відмінною через різке підвищення обмінного курсу.

Але в будь-якому випадку імпорт переважає над експортом. Найбільший розрив між величиною експорту та імпорту був у 2018-2019 роках.

Відстежимо динаміку у доларах США для адекватності зроблених висновків.

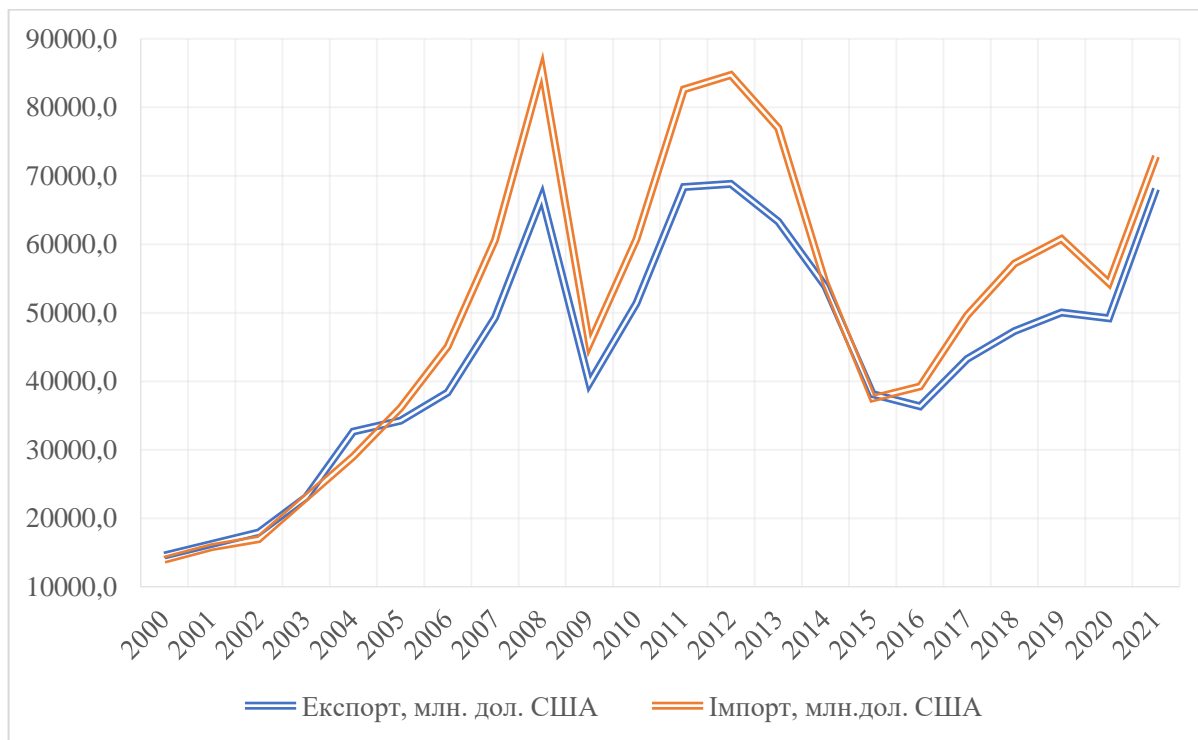

Рис. 2.11. Динаміка імпорту та експорту, млн. дол. США

Джерело: складено автором на основі [24].

Графік підтверджує припущення. У доларах США динаміка не є винятково зростаючою, було падіння у 2008 та 2012 роках. З 2015 року експорт та імпорт знову зростає.

Отже, за весь досліджуваний період чистий експорт України є від'ємним. Це означає, що виручених за експорт коштів не вистачає для покриття витрат на імпорт.

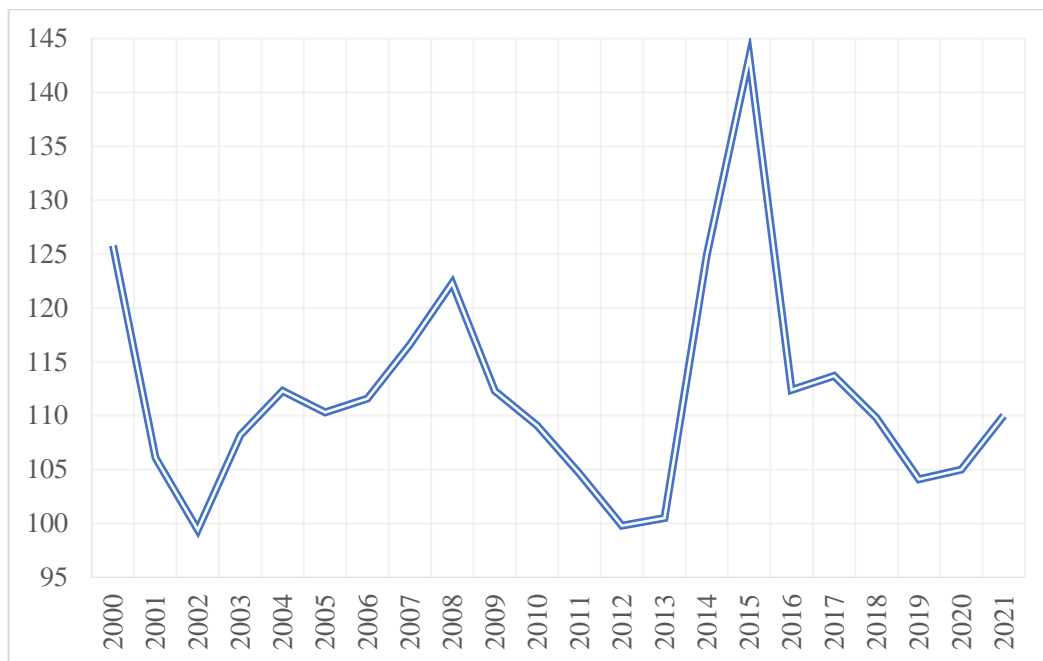

Рис. 2.12. Динаміка індексу споживчих цін, %

Джерело: складено автором на основі [22].

Розглянемо динаміку індексу споживчих цін у відсотках до попереднього місяця. За останні 20 років важко відстежити чітку динаміку, оскільки були періоди як зниження, так і підвищення. З 2008 до 2012 року спостерігалось зниження. У 2014-2015 можна спостерігати різке підвищення до 143,3%. Далі ІСЦ знову пішов на спад, але всеодно набуває досить високих значень.

Висновки до розділу 2

У другому розділі були розглянуті основні відмінності між економічним зростанням та економічним розвитком та показниками, що їх виражають, що дало змогу зрозуміти, за якими факторами здійснюється оцінка економічного стану країни.

З усього вище проаналізованого можна зробити висновок про економічне зростання України з 2000 року. Якби на цей час не наклались такі події, як криза 2008 року, АТО, пандемія та згодом війна, то можна припустити, що економіка України розвивалась би і надалі швидкими темпами. Згадані події значно уповільнили її розвиток.

РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ НА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ

3.1. Побудова моделі впливу ринку праці на економічне зростання

Як було встановлено вище, ринок праці має неабиякий вплив на економічне становище країни. Даний вплив є різнобічним та виражається у багатьох факторах.

Ринок праці неможливо виміряти за якимось одним показником. Рівень його розвитку виражається в рівні безробіття, міграції, народжуваності і багатьох інших факторах, за допомогою яких також визначають і економічний розвиток країни.

Не існує такого показника як «рівень впливу», який можна якось обчислити, тому встановлювати такий показник варто шляхом математичного моделювання.

Математичне моделювання спростовує або підтверджує певні припущення, тому необхідно сформулювати певні гіпотези для дослідження.

1. Ринок праці може як знижувати, так і підвищувати ВВП країни залежно від його стану.
2. Бідність населення чинить негативний вплив на економічне зростання країни.
3. Через безробіття та бідність зменшується кількість податкових надходжень до бюджету.

Розпочнемо із першої гіпотези. Припустимо, що на ВВП мають вплив такі показники, як кількість зайнятого населення, кількість безробітного населення, середня заробітна плата, кількість економічно активного населення та сума заборгованості із виплати заробітної плати. Оскільки для моделювання часові ряди мають бути однакової довжини, використаємо дані Державної служби статистики з 2002 до 2021 року.

Моделювання буде проводитись за допомогою мови програмування R.

```

Call:
lm(formula = gdp ~ zp + zbzp + zn + bn + ean)

Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-258817156 -32037670 -6295372  42639332 157884136

Coefficients:
            Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
(Intercept) 2803185298 1207605807   2.321  0.0359 *
zp          271419701  11490865  23.620 1.12e-12 ***
zbzp        -603849   236091  -2.558  0.0228 *
zn          -23395   228458  -0.102  0.9199
bn         -577586   335668  -1.721  0.1073
ean        -41751   188076  -0.222  0.8275
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 102500000 on 14 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.9966,    Adjusted R-squared:  0.9953
F-statistic: 812.5 on 5 and 14 DF,  p-value: < 2.2e-16

```

Рис. 3.1. Показники регресійної моделі.

Джерело: власні розрахунки автора.

В даній моделі gdp - ВВП, zn - кількість зайнятого населення, bn - кількість безробітного населення, zp - середня заробітна плата, ean - кількість економічно активного населення, $zbzp$ - заборгованість із виплати заробітної плати.

Кінцеве рівняння регресії: $gdp = -23395zn - 577586bn + 271419701zp - 41751ean - 603849zbzp + 2803185298$. Оскільки $p\text{-value} < 0,05$, то модель є адекватною з рівнем надійності 99%, що є дуже високим показником. Найбільш значущими коефіцієнтами є середня заробітна плата та заборгованість із виплати заробітної плати.

Перевіримо дану модель на стійкість, а саме на відсутність або ж наявність структурних зрушень. Для цього виділяємо підгрупу n_1 , до якої входить 11 спостережень. Далі обраховуємо практичне значення F-статистики, яке дорівнює 2,59, теоретичне значення становить 3,58. Оскільки практичне значення менше за теоретичне, то приймаємо гіпотезу про відсутні структурні зрушення, а отже модель є стійкою.

```

#стійкість
n1=11
n=20
k=5
gdpt1=ts(gdp[1:n1])
gdpt2=ts(gdp[c(n1+1):n])
znt1=ts(zn[1:n1])
znt2=ts(zn[c(n1+1):n])
bnt1=ts(bn[1:n1])
bnt2=ts(bn[c(n1+1):n])
zpt1=ts(zp[1:n1])
zpt2=ts(zp[c(n1+1):n])
eant1=ts(ean[1:n1])
eant2=ts(ean[c(n1+1):n])
zbzpt1=ts(zbzp[1:n1])
zbzpt2=ts(zbzp[c(n1+1):n])
fm2=lm(gdpt1~znt1+bnt1+zpt1+eant1+zbzpt1)
fm3=lm(gdpt2~znt2+bnt2+zpt2+eant2+zbzpt2)
Fpr=((deviance(fm1)-(deviance(fm2)+deviance(fm3)))/k)/((deviance(fm2)+deviance(fm3))/(n-2*k))
Fpr

```

Рис. 3.2. Уривок коду для перевірки на стійкість.

Джерело: власні розрахунки автора.

Наступним етапом перевірки моделі на її придатність є встановлення наявності або відсутності гетероскедастичності. Зробимо це за допомогою критерія Уайта. Перевірка показала, що гетероскедастичність відсутня. Далі перевіримо на автокореляцію за допомогою критерія Дурбіна-Уотсона.

Durbin-watson test

```

data: fm1
DW = 1.7867, p-value = 0.05869
alternative hypothesis: true autocorrelation is greater than 0

```

Рис. 3.3. Результати перевірки моделі на автокореляцію.

Джерело: власні розрахунки автора.

$p\text{-value} > 0,05$, тому гіпотеза про наявність автокореляції спростовується.

Оскільки, гетероскедастичність та автокореляція відсутні, а також модель є стійкою, то можемо переходити до загальних висновків по моделі. Як було вказано вище, дана модель є адекватною та підтверджує, що проаналізовані показники на 99% впливають на ВВП. Найбільш впливовими показниками є середня заробітна плата та заборгованість із виплати заробітної плати. Збільшення заробітної плати призводить до збільшення ВВП. Також, згідно моделі, підвищення заборгованості із виплати заробітної плати призводить до зменшення ВВП. Цілком логічно, що, якщо у країні є заборгованість, то на ВВП це мало б негативний вплив. По-перше, якщо працівники

не отримують своїх заробітних плат, це може призвести до зниження їх купівельної спроможності та зменшення споживчого попиту, що в свою чергу може призвести до зменшення обсягів виробництва товарів та послуг. По-друге, заборгованість із виплати заробітної плати може призвести до зменшення мотивації працівників, що може вплинути на їх продуктивність та ефективність виробництва. По-третє, заборгованість із виплати заробітної плати може мати негативний вплив на імідж країни, що може призвести до зменшення інвестицій та зменшення загального рівня довіри до економічного середовища. Таким чином, заборгованість із виплати заробітної плати може стати перешкодою для стабільного економічного зростання та розвитку країни

Решта показників є не такими значущими, але також мають свій вплив. Знову ж таки, маємо певні неточності, оскільки, за моделлю, збільшення кількості економічно активного населення та кількості зайнятого населення зменшує ВВП. На мою думку, це є випадковістю, оскільки чим більше людей зайнято в економіці, тим більше виробництво, відповідно, тим більший ВВП. Збільшення кількості робочих місць може підвищити загальний рівень доходів та підтримати розвиток економіки через зростання споживчої платоспроможності населення. Однак, важливо не лише кількість зайнятих осіб, а й їх якість зайнятості. Якщо більшість населення зайнята у секторах з низькою доданою вартістю та низькими заробітними платами, то виробництво може бути менш продуктивним, а ВВП низьким. У той же час, зайнятість в секторах з високою доданою вартістю, таких як інноваційні технології, може підвищити продуктивність економіки та сприяти зростанню ВВП. Через такі уточнення можемо мати і похибку в моделі.

Безробіття чинить негативний вплив на ВВП країни, що підтверджується моделлю. По-перше, безробіття зменшує загальний обсяг виробництва, оскільки менше людей займаються продуктивною діяльністю. Це може призвести до зменшення ВВП через зменшення обсягу виробництва товарів та послуг. По-друге, безробіття знижує рівень споживання, що може вплинути на попит на товари та послуги. Це може знизити ВВП через зменшення виробництва та продажів товарів та

послуг. Крім того, безробіття може призвести до зниження інвестицій у розвиток нових технологій, підвищення якості виробництва та зменшення продуктивності праці. Це може спричинити зниження ВВП в майбутньому.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що ринок праці має вплив на ВВП, але цей вплив є не таким вагомим, як, наприклад, вплив експорту та імпорту. Через те, що зміни у ВВП спровоковані змінами на ринку праці є не такими очевидними, були отримані певні похибки у моделі. Також варто зазначити, що ринок праці є комплексним і для отримання більш точних результатів, потрібно проаналізувати більшу кількість показників та їх взаємний вплив один на інший. Проілюструємо динаміку ВВП та безробіття для кращого сприйняття інформації.

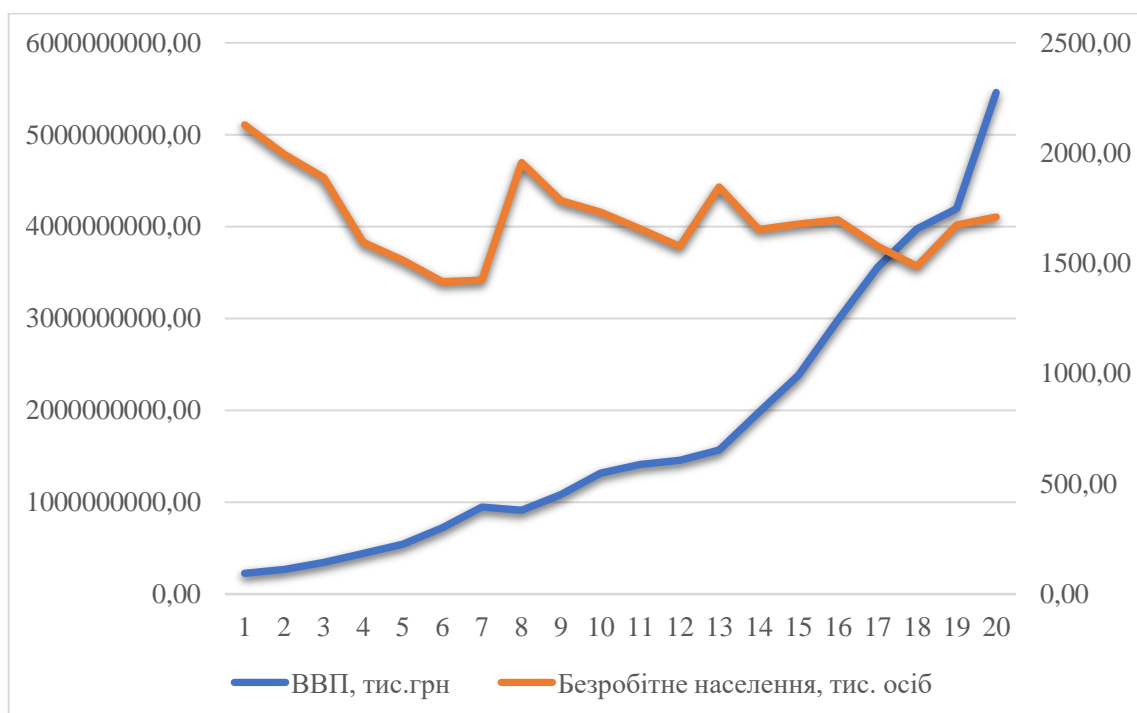

Рис. 3.4. Взаємозв'язок ВВП та безробіття.

Джерело: складено автором на основі [21,7].

Отже, перша гіпотеза підтверджується, ринок праці дійсно має вплив на ВВП країни, хоч даний вплив і не є яскраво вираженим.

Перейдемо до 2 гіпотези. Оскільки безробіття чітко пов'язане із бідністю, то бідність також має чинити негативний вплив на ВВП.

```

Call:
lm(formula = gdp2 ~ poverty)

Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-2.022e+09 -6.462e+08 -2.806e+08  7.814e+07  3.037e+09

Coefficients:
            Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
(Intercept) 3978976527  966256544   4.118 0.000646 ***
poverty     -86463990   36245775  -2.385 0.028255 *
---
signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 1.345e+09 on 18 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.2402,    Adjusted R-squared:  0.198
F-statistic: 5.691 on 1 and 18 DF,  p-value: 0.02826

```

Рис. 3.5. Показники регресійної моделі.

Джерело: власні розрахунки автора.

Кінцеве рівняння регресії: $gdp = -86463990poverty + 3978976527$

В цій моделі gdp2 - ВВП, poverty - рівень бідності населення.

Модель є адекватною, бо $p\text{-value} < 0,05$, але рівень надійності є дуже низьким.

Показник є значущим.

Аналогічно до попередньої моделі, перевіряємо моделі на наявність структурних зрушень. Модель є нестійкою.

За критерієм Уайта, гетероскедастичність відсутня.

Останнім етапом є перевірка на автокореляцію.

```

Durbin-watson test

data:  fm5
DW = 0.4131, p-value = 7.244e-07
alternative hypothesis: true autocorrelation is greater than 0

```

Рис. 18. Перевірка на автокореляцію.

Джерело: власні розрахунки автора.

Автокореляція присутня.

Дана модель підтверджує, що бідність має негативний вплив на ВВП, але має надійність досить низьку. Це можна пояснити тим, що динаміка бідності за досліджуваний період є досить нестійкою через різні політичні події в країні. Також в регресії прослідковується вплив лише одного фактору, можливо багатofакторна дала б кращі результати.

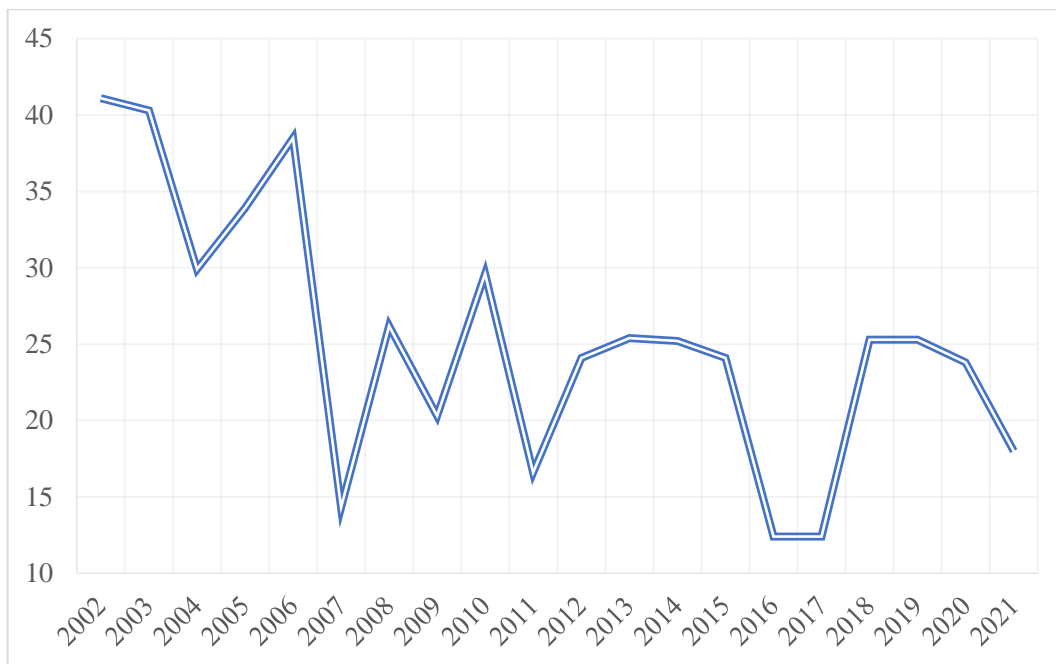

Рис. 3.6. Динаміка рівня бідності, %.

Джерело: побудовано автором на основі [7].

Спостерігаються як підвищення рівня бідності, так і його зниження. Взагалі бідність може негативно впливати на ВВП країни через кілька механізмів. По-перше, бідність може зменшувати споживчу платоспроможність населення, оскільки люди, які живуть в бідності, мають менше коштів для витрат на товари та послуги. Це може призвести до зменшення попиту на товари та послуги, що в свою чергу може знизити обсяги виробництва та ВВП. По-друге, бідність може призводити до зменшення доступності освіти та здоров'я, що може вплинути на якість людського капіталу. Це може знизити продуктивність праці та зменшити рівень ВВП. По-третє, бідність може призвести до збільшення злочинності та нестабільності в країні, що може негативно впливати на інвестиційний клімат та знижувати рівень економічного зростання. В Україні рівень бідності іде на спад та є значно нижчим за рівень на початку 2000-х років.

Також, тенденцію можна дослідити за допомогою графіка.

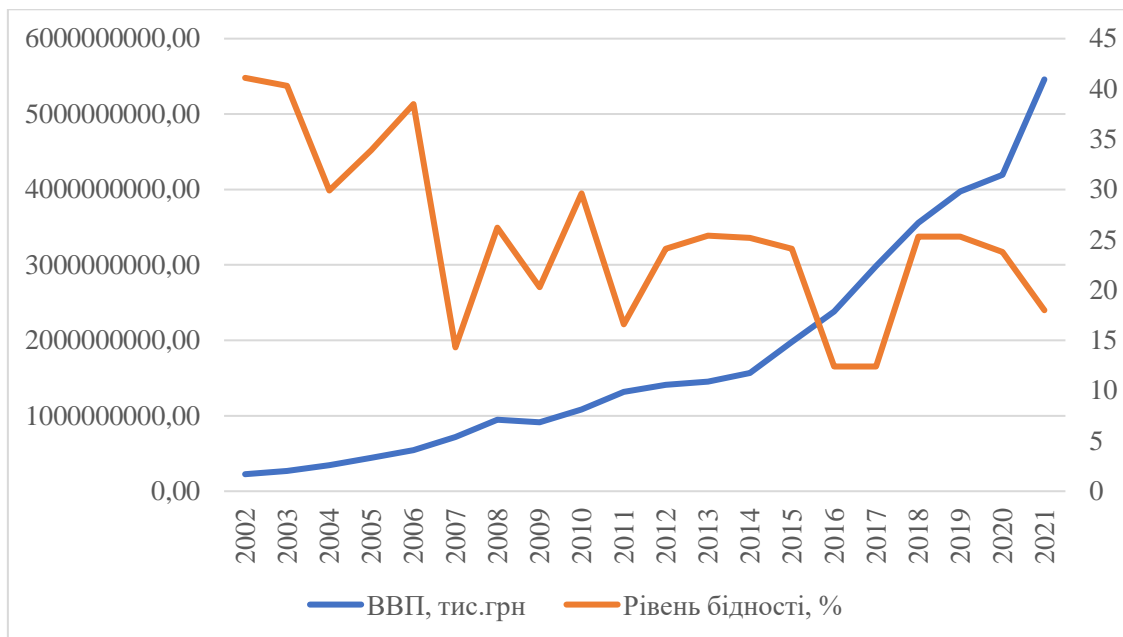

Рис. 3.7. Взаємозв'язок рівня бідності та ВВП.

Джерело: побудовано автором на основі [21, 7].

Таким чином, друга гіпотеза доведена, хоч і з малою надійністю. Бідність здійснює негативний вплив на ВВП країни.

Розглянемо останню гіпотезу. Було припущено, що безробіття та бідність зменшують податкові надходження, що в свою чергу зменшують ВВП. Якщо в регресії розглядати кількість безробітних в абсолютній величині, то модель є неадекватною. Тому було прийнято розглядати саме рівень безробіття у відсотковому вираженні.

```
Call:
lm(formula = tax ~ unempl + poverty)

Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-369314626 -192745712 -67791524  135970013  684131376

Coefficients:
            Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
(Intercept)  1.340e+09  3.458e+08   3.875  0.00168 **
unempl      -6.476e+09  3.134e+09  -2.067  0.05780 .
poverty     -6.371e+06  1.125e+07  -0.566  0.58010
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 279600000 on 14 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.349,    Adjusted R-squared:  0.256
F-statistic: 3.753 on 2 and 14 DF,  p-value: 0.04953
```

Рис. 3.8. Показники регресійної моделі.

Джерело: власні розрахунки автора.

Кінцеве рівняння регресії: $\text{tax} = -6371000\text{poverty} - 6476000000\text{unempl} + 1340000000$

У даній моделі tax - податкові надходження до бюджету, poverty - рівень бідності, unempl - рівень безробіття.

Модель є адекватною, але рівень надійності є невисоким. Показник рівня безробіття є більш значущим, ніж рівня бідності. Зниження рівня зайнятості може спричинити зменшення обсягів виробництва, що призведе до зменшення податкових надходжень до бюджету від оподаткування прибутку підприємств та податку на додану вартість.

Стосовно рівня бідності, то він також зменшує податкові надходження до бюджету, що підтверджує модель. Загалом, вплив бідності на податкові надходження до бюджету є складним та залежить від багатьох факторів, таких як конкретна ситуація в країні, економічний контекст, рівень розвитку соціальних програм та інших. У деяких випадках зменшення податкового навантаження на бідне населення зменшить податкові надходження, але в той же час зменшить і рівень бідності, що сприятиме економічному зростанню.

Перевіримо дану модель на стійкість. Для цього виділимо підмножину з 7 спостережень. Модель є стійкою та структурні зрушення відсутні.

За критерієм Уайта гетероскедастичність відсутня.

Здійснимо перевірку на автокореляцію.

```
Durbin-watson test
data: fm9
DW = 1.1199, p-value = 0.01656
alternative hypothesis: true autocorrelation is greater than 0
```

Рис. 3.9. Перевірка на автокореляцію.

Джерело: власні розрахунки автора.

Автокореляція присутня.

Отже, третя гіпотеза є вірною, але, як і у попередніх, у даній моделі наявні неточності.

Подивитись наочно залежність податкових надходжень від рівня бідності та рівня безробіття можна за допомогою графіка.

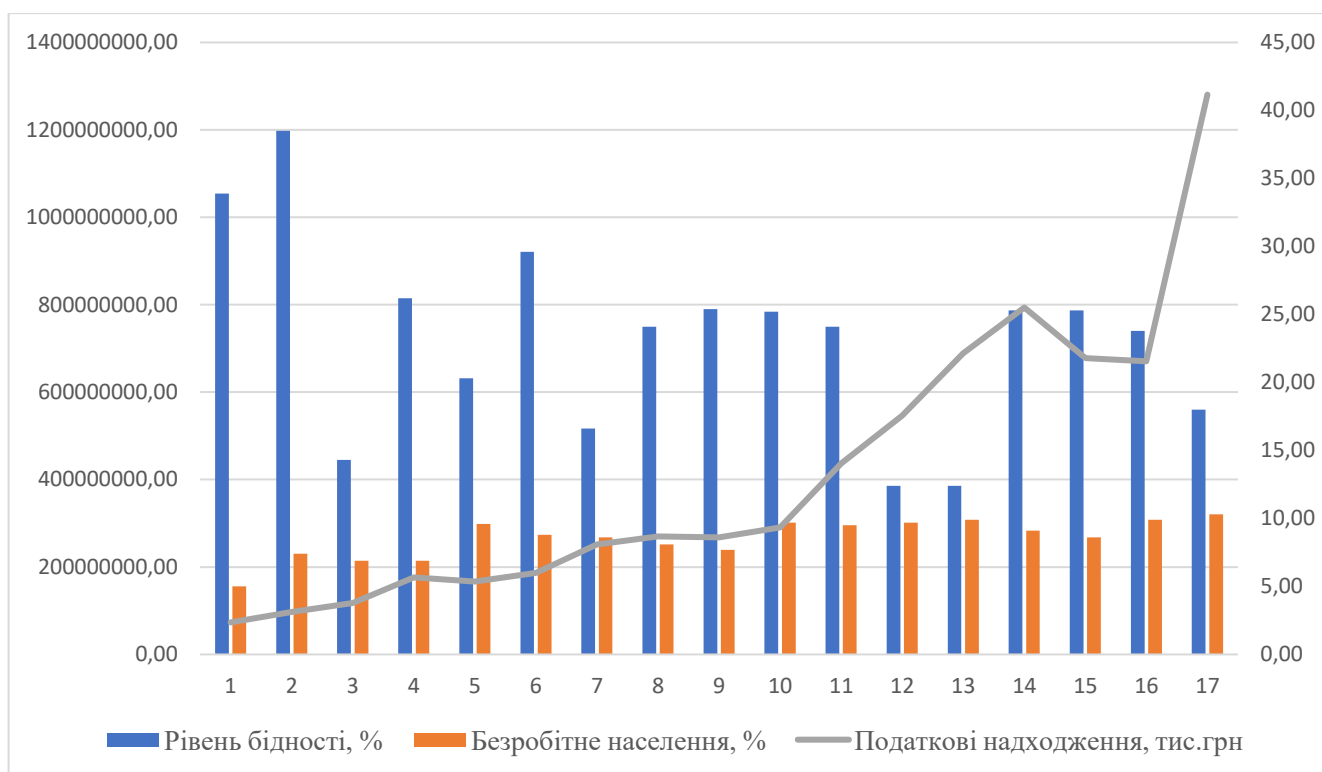

Рис. 3.10. Взаємозв'язок податкових надходжень, рівня безробіття та рівня бідності.

Джерело: складено автором на основі [7, 22].

Розглянемо детальніше ще вплив податкових надходжень на ВВП.

```

Call:
lm(formula = gdp3 ~ tax)

Residuals:
    Min       1Q   Median       3Q      Max
-433686772 -184670005  -62164900   21448849  996102847

Coefficients:
            Estimate Std. Error t value Pr(>|t|)
(Intercept)  2.392e+08  1.461e+08   1.636   0.123
tax           4.415e+00  2.823e-01  15.640 1.07e-10 ***
---
Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Residual standard error: 366100000 on 15 degrees of freedom
Multiple R-squared:  0.9422,    Adjusted R-squared:  0.9384
F-statistic: 244.6 on 1 and 15 DF,  p-value: 1.075e-10

```

Рис. 3.11. Показники регресійної моделі.

Джерело: власні розрахунки автора.

Кінцеве рівняння регресії: $gdp=4,415tax+239200000$

Модель підтверджує прямий вплив податкових надходжень до бюджету на ВВП країни. Модель є адекватною з рівнем надійності 93%. Показник є значущим.

Отже, всі три гіпотези так чи інакше підтверджені, хоча модель допускає певні похибки. Ринок праці має вплив на ВВП країни, але не такий очевидний та значущий, як прямі складові ВВП(експорт, імпорт і т.д.). Необхідно проаналізувати рівень розвитку ринку праці в інших країнах для того, щоб зрозуміти слабкі місця України та шляхи подальшого розвитку.

3.2. Порівняння розвитку ринків праці України та зарубіжних країн

Ринок праці є досить розвиненим в Україні через наявність висококваліфікованих кадрів та гарно рівня освіти, але також має низку проблем. Для того, щоб визначити свої слабкі місця та можливості для розвитку, необхідно порівняти показники ринку праці України із показниками інших країн. Хоч ринок праці нині і є набагато більш розвиненим, ніж 20 років тому, але все ж не є досконалим.

Для аналізу були обрані основні торговельні партнери України (Китай, Польща, Німеччина та Туреччина) та нові партнери відповідно до Експортної стратегії України, а саме: США, Велика Британія, Японія, Франція [25].

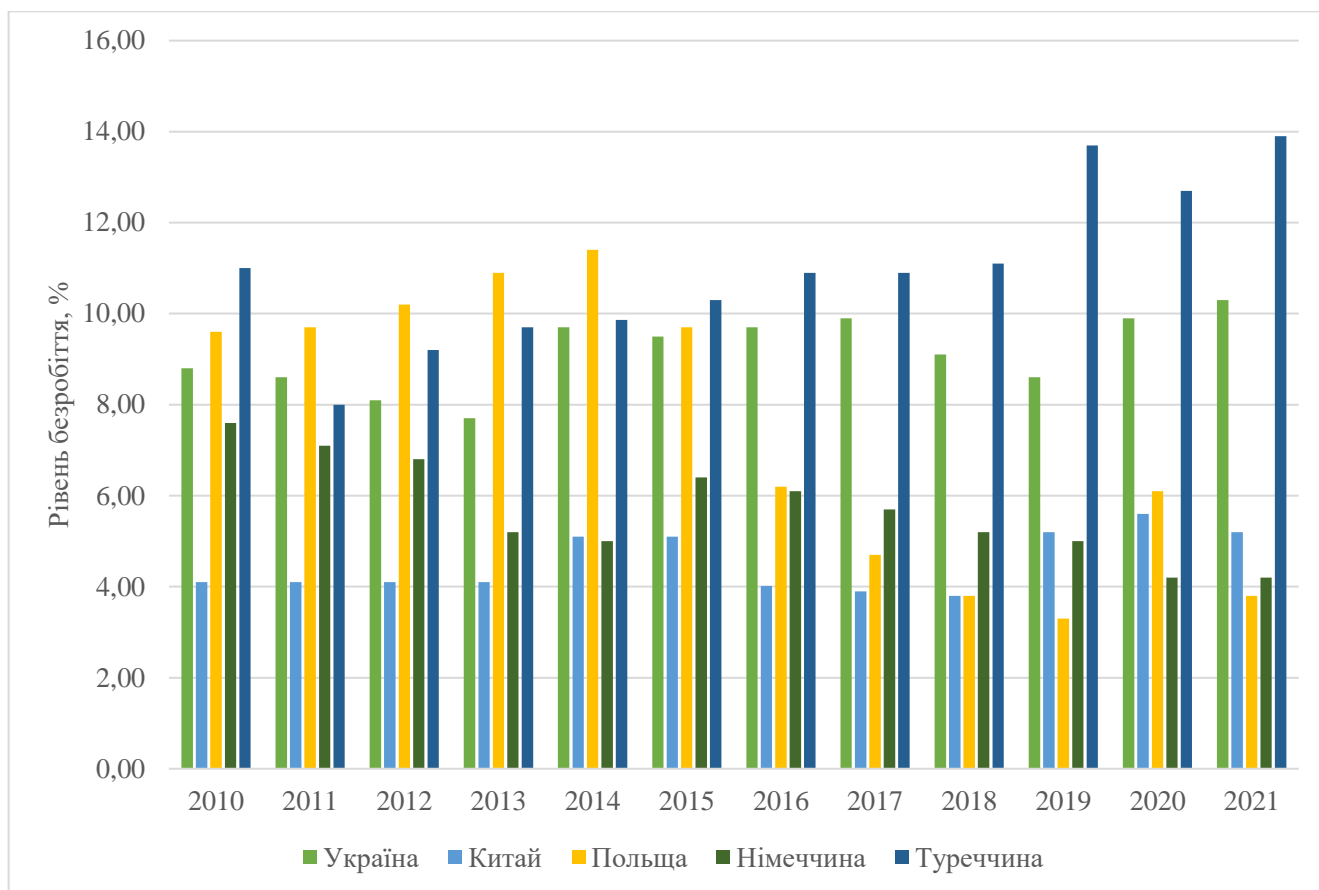

Рис. 3.12. Порівняння рівня безробіття в Україні та країнах-основних торговельних партнерах України.

Джерело: побудовано автором на основі [26, 27, 28, 30].

За даним графіком, Україна має один з найвищих рівнів безробіття серед обраних країн, але не найвищий. Найвищий рівень безробіття має Туреччина, який у 2021 році сягав майже 14%, а найнижчий має Китай. Уряд Туреччини приділяє велику увагу боротьбі з безробіттям в країні. Одним із ключових напрямів діяльності є створення нових робочих місць за допомогою розвитку промисловості та туризму, а також залучення іноземних інвестицій. Крім того, уряд працює над реформуванням системи соціального забезпечення та наданням підтримки для безробітних, зокрема через програми підтримки зайнятості та навчання. Уряд Туреччини також спрямовує зусилля на зменшення безробіття серед молоді та жінок. Для цього запроваджуються програми підтримки молодіжної зайнятості та сприяння підприємництву серед жінок.

Для боротьби з безробіттям у Китаї вживаються різні заходи. Одним із них є розвиток внутрішнього споживання та підтримка малого та середнього бізнесу, що

сприяє створенню нових робочих місць. Також в країні активно розвивається технологічний сектор, що дає змогу створювати нові робочі місця в галузі ІТ.

Як видно, динаміка рівня безробіття усіх країн є змінною, не прослідковується чіткий тренд. У Польщі до 2015 року рівень безробіття був досить високим, але з 2016 року різко пішов на спад. У Польщі існує кілька програм та ініціатив, спрямованих на боротьбу з безробіттям.

Німеччина за весь досліджуваний період має невисокий рівень безробіття та іде на спад. У країні ведеться боротьба з безробіттям, але країна зацікавлена у працездатних іммігрантах через старіння власного населення[32].

Проаналізувавши дану групу, можна зобити висновок, що рівень безробіття в Україні є не найвищим серед розглянутих країн.

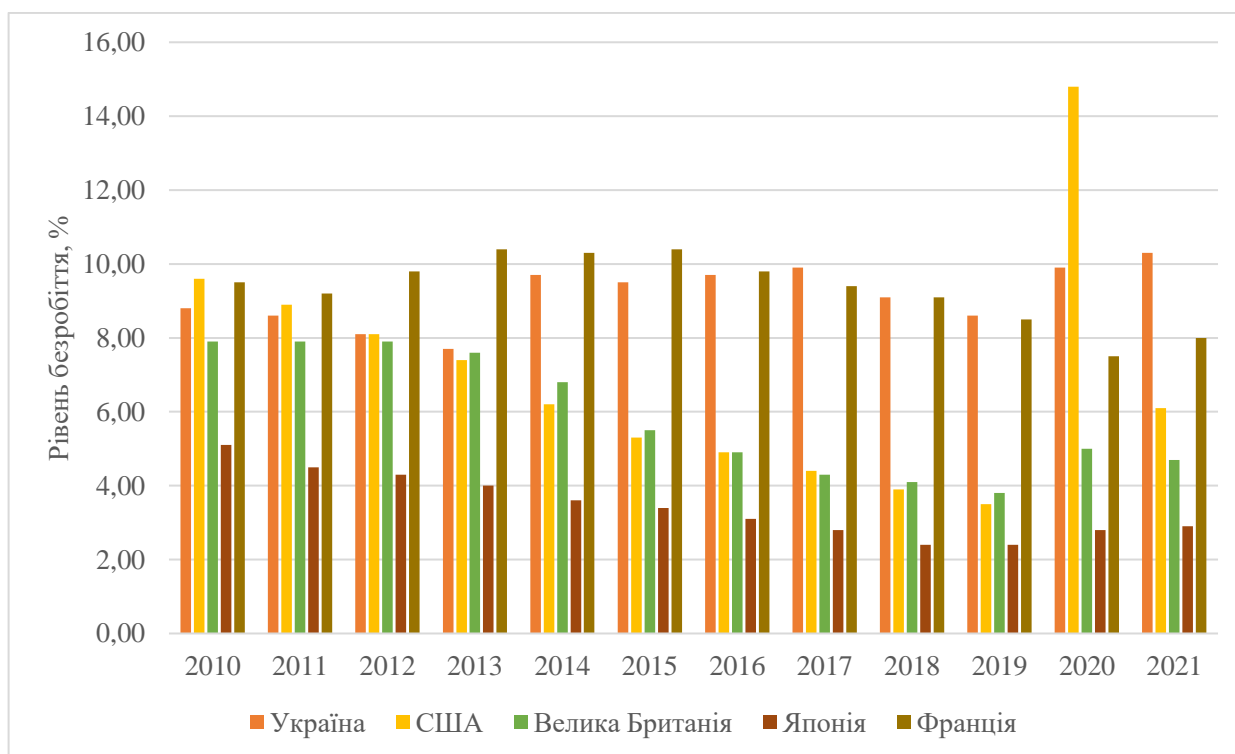

Рис. 3.13. Порівняння рівня безробіття в Україні та країнах-нових партнерах України.

Джерело: побудовано автором на основі [26, 27, 28, 29, 30, 31].

На представленій діаграмі, Україна та Франція мають найвищі показники рівня безробіття.

Франція має найвищі показники рівня безробіття. У 2021 році рівень безробіття складав 8%. Вищим за цей показник серед розвинутих країн є лише показник України. Для боротьби з безробіттям у Франції вживаються різноманітні заходи. Зокрема, уряд Франції створив Національне агентство зайнятості, яке має на меті допомогти безробітним знайти роботу та підтримувати їх у процесі пошуку роботи. Також у Франції діє система соціального забезпечення, яка надає допомогу безробітним, які не можуть знайти роботу. Уряд також зосереджується на створенні нових робочих місць. Для цього він розробив ряд програм, які мають на меті підтримати розвиток малих та середніх підприємств, залучити інвестиції, підтримати розвиток галузей, які мають великий потенціал для створення робочих місць, таких як туризм, екологічні технології та інноваційні галузі.

США має досить низький рівень безробіття, який має низхідний тренд, але також помітне різке зростання у 2020 році через пандемію. В США справа боротьби з безробіттям здійснюється за допомогою кількох програм та ініціатив на різних рівнях уряду.

У Великій Британії рівень безробіття також іде на спад через ряд програм, які запровадив уряд. Та найнижчі показники рівня безробіття має Японія. Це не є дивним, адже саме Японія славиться як працелюбна нація. Японія веде активну боротьбу з безробіттям та створенням робочих місць. Деякі з ініціатив, які вживаються в Японії для боротьби з безробіттям, включають:

- Програми підвищення кваліфікації працівників: у Японії існує низка програм підвищення кваліфікації працівників у різних сферах, які допомагають їм отримати нові навички і знання, що необхідні для зайняття вакансій.

- Програми підтримки підприємництва: уряд Японії активно підтримує підприємців, які бажають створити свої власні бізнеси. Це сприяє збільшенню кількості робочих місць та зменшенню безробіття.

- Залучення іноземних робочих сил: якщо компанії в Японії не можуть знайти достатньо працівників на місцевому ринку праці, вони можуть залучати іноземних робітників за допомогою спеціальних програм віз.

- Підтримка молоді: уряд Японії також надає підтримку молодим людям, які шукають роботу. Наприклад, існують програми для надання стипендій та підтримки навчання, які допомагають молодим людям знайти роботу та отримати необхідні навички.

- Зменшення робочого часу: багато компаній в Японії зменшують робочий час своїх працівників з метою зменшення безробіття.

Україні варто рівнятись на такі високорозвинені країни, як Японія, але поки що такий рівень безробіття, як у Японії є захмарною ціллю для України, тому спочатку варто ставити трохи нижчі таргети, як у Польщі.

Серед заходів, які дозволять скоротити рівень безробіття, можна назвати:

- Програма підтримки зайнятості - ця програма надає допомогу у пошуку роботи і професійному навчанні.

- Залучення іноземних інвесторів - відкриття нових робочих місць унаслідок інвестицій іноземних компаній.

- Розвиток малих і середніх підприємств - допомога відкриттю власної справи, надання кредитів, зниження податків.

- Розвиток інфраструктури - будівництво доріг, мостів, залізниць, розвиток транспорту, що сприяє розвитку різних галузей економіки та створенню нових робочих місць.

- Програми професійної перепідготовки - навчання новим професіям, які підходять до потреб сучасного ринку праці.

- Підтримка молоді, яка тільки що закінчила навчання шляхом надання можливості стажування та працевлаштування.

На жаль, в Україні проблема безробіття є гострою, особливо безробіття серед молоді, оскільки майже ніхто не хоче брати на роботу особу без досвіду.

Та проблема безробіття є не основною проблемою ринку праці України. Тому варто розглянути ще декілька показників та порівняти їх із розвиненими країнами станом на 2021 рік.

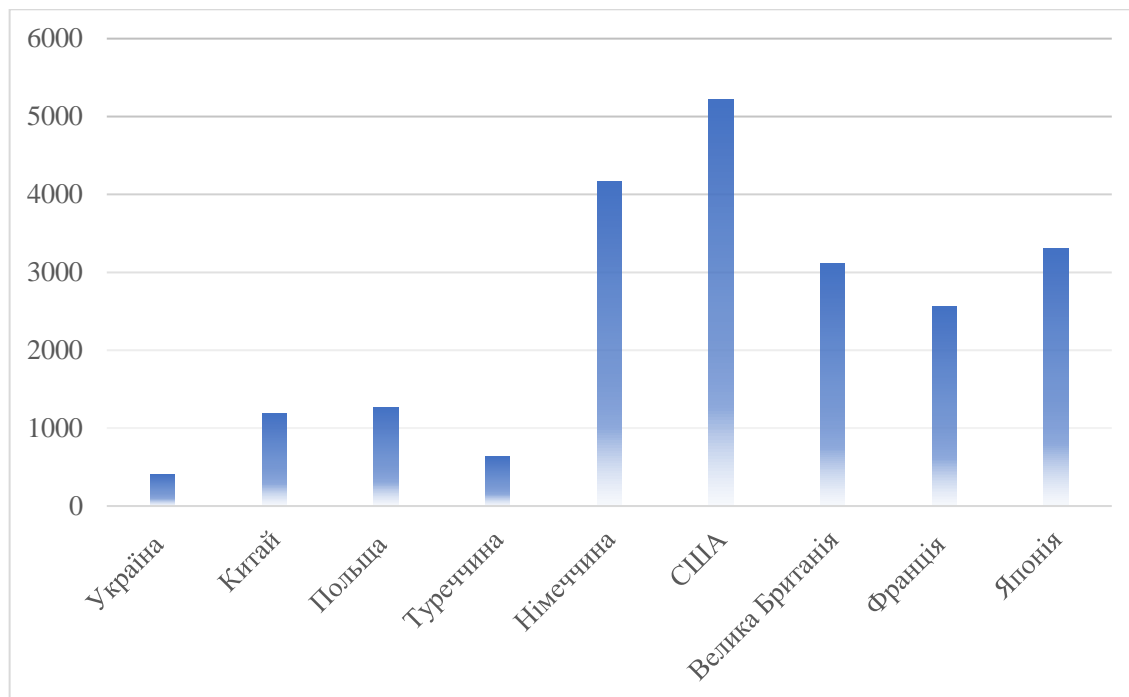

Рис. 3.14. Порівняння середньої заробітної плати в Україні та зарубіжних країнах, дол./місяць.

Джерело: побудовано автором на основі [7, 33, 34, 35].

Як видно з графіка, середня заробітна плата в Україні є найнижчою з усіх розглянутих країн. Найвища заробітна плата в США, що складає більше 5000 доларів на місяць, а це більше, як у 10 разів більше щомісячної заробітної плати в Україні. Це також одна з визначальних проблем ринку праці України, оскільки все більше і більше українців емігрують закордон у пошуках кращих умов праці та вищої заробітної плати. Відтак маємо «відтік мізків», Україна втрачає людський капітал та висококваліфіковані трудові ресурси. Необхідно підвищувати мінімальну заробітну плату, заохочувати населення підвищувати кваліфікацію та навчатись, щоб отримати більш високооплачувану роботу. Також дієвим буде перегляд фіскальної політики, запровадження податків, які залежать від рівня доходу та створення соціальних програм для підтримки громадян із низьким доходом. До того ж варто заохочувати інновації, щоб створювати нові робочі місця із високою заробітною платою.

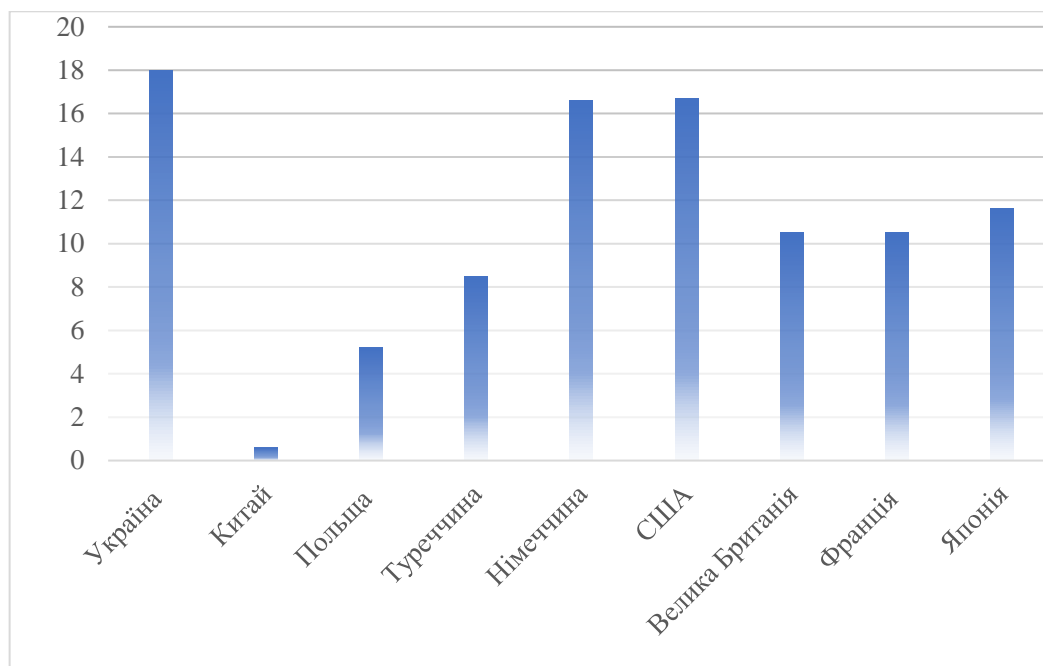

Рис. 3.15. Порівняння рівня бідності в Україні та зарубіжних країнах, %.

Джерело: побудовано автором на основі [21,30,40,41,42,43,44].

Рівень бідності в Україні є найвищим. Також досить високі показники мають Німеччина та США.. У свою чергу, рівень бідності в Китаї складає менше 1%. Основні причини бідності в Україні пов'язані з економічними труднощами, недостатньою зайнятістю, низькими зарплатами, недостатньою соціальною підтримкою, низькою якістю житла та послуг, а також зі здоров'ям та освітою. Також на рівень бідності впливає територіальний фактор: найвищий рівень бідності зафіксований в сільських районах та на південному сході країни.

Уряд України приймає різні заходи для зменшення рівня бідності, зокрема збільшення мінімальної заробітної плати, збільшення соціальних виплат, створення нових робочих місць, покращення якості житла та послуг, а також заходи для підвищення рівня освіти та здоров'я населення.

Також варто зазначити, що таке варіювання у рівнях бідності може бути через те, що у різних країнах використовують різні методики його визначення.

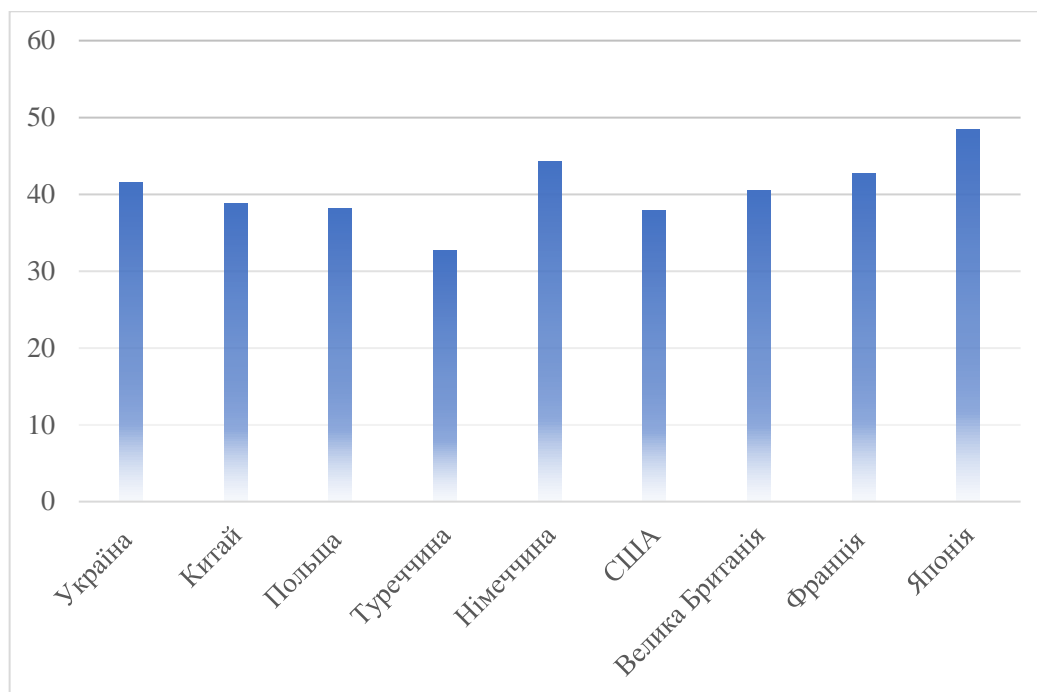

Рис. 3.16. Порівняння середнього віку населення в Україні та зарубіжних країнах. Джерело: побудовано автором на основі [45,46,47].

Середній вік розвинутих країн є приблизно однаковим. «Найстарішою» нацією є Японія, «наймолодшою»-Туреччина. На жаль, в Україні люди похилого віку також змушені працювати, оскільки пенсійного забезпечення не вистачає на життя.

Отже, з усього вище проаналізованого, можна зробити висновок, що Україна займає одні з найнижчих позицій у розвитку ринку праці, хоч і має гарний рівень освіти та великий потенціал. Але також були проаналізовані різні методи покращення ситуації.

3.3. Вплив війни на ринок праці в Україні

Дослідження було зроблено на даних до 2021 року, оскільки не всі статистичні дані за 2022-2023 роки є у вільному доступі у зв'язку із війною. Зрозуміло, що війна багато змінила і зараз показники можуть дещо відрізнитись від вищенаведених. Повномасштабне вторгнення призвело до руйнувань у багатьох сферах економіки, у тому числі і на ринку праці.

По-перше, через руйнування інфраструктури, у тому числі малих і середніх підприємств, в Україні значно зріс рівень безробіття (до 30 %), а також значно зменшились доходи населення. По-друге, погіршився рівень освіти, оскільки через

обстріли та відсутність електричної енергії було неможливо проводити навчання, а у деяких регіонах України можливість здобувати освіту взагалі була втрачена[36,37].

Однією з найгостріших проблем, які завдала війна, є втрата людського капіталу через депортацію, міграцію та смерть населення. За даними Міжнародної організації міграції, кількість осіб, які покинули Україну з початку війни сягає близько 6 млн. Цілком логічно припустити, що частина з них не повернеться в Україну. Враховуючи те, що більшість з тих, хто виїхав-жінки та діти, Україна втрачає велику частину молоді, яка є трудовим потенціалом країни. Також значна частина українців загинула. До непрямих втрат можемо віднести руйнування освітньої інфраструктури та припинення навчання, що уповільнює використання повною мірою інтелектуального та творчого потенціалу. Проте про певні цифри та остаточні прогнози говорити ще зарано, оскільки війна триває і втрати людського капіталу, на жаль, збільшуються.

На рис. 3.17 наведені основні втрати на ринку праці, заподіяні війною.

Рис. 3.17. Зміни на ринку праці через війну.

Джерело: [36].

У післявоєнний період трудові ресурси, а відповідно і людський капітал будуть головним джерелом відновлення економіки, тому необхідним буде впровадження політики стимулювання повернення українців на Батьківщину, розвитку бізнесу,

психологічної реабілітації та возз'єднання родин[39]. Серед основних напрямків боротьби із наслідками війни можна виокремити такі:

- працевлаштування громадян (уряд вже розпочав допомагати громадянам, які втратили роботу через війну шляхом створення «Армії відновлення», до якої може долучатись кожен охочий та заробляти кошти шляхом виконання робіт з відбудови країни)[36];
- підтримка бізнесу (наразі створена програма «єРобота», яка надає українцям гранти на відкриття свого бізнесу)[36];
- перекваліфікація та навчання населення (2022 рік став роком, коли українці навчались онлайн найбільше в історії);
- збільшення рівня зайнятості;
- вирішення проблем вразливих верств населення;
- відновлення інфраструктури та в цілому відбудова держави.

Варто зазначити, що збільшився лише рівень безробіття, а кількість безробітних в абсолютному виразі зменшилась, бо багато з них виїхали за кордон.

Також війна спричинила високу інфляцію. Це відобразилось на сильному підвищенні цін та зменшенні заробітних плат у доларовому еквіваленті. Відповідно, маємо погіршення добробуту населення.

Насамперед, найважливішим ресурсом ринку праці є саме людський капітал. Крім того, що маємо фізичні людські втрати у вигляді емігрантів та загиблих, так само маємо і якісні втрати людського капіталу через «просідання» якості освіти та погіршення морального стану населення. Багато українців через погіршення свого психологічного здоров'я не змогли продовжувати роботу. У сучасному світі людський капітал є найвищою цінністю і ці втрати є непоправними.

Як видно на рисунку вище, 10 млн українців все ж таки продовжували працювати та піднімати економіку навіть у зонах бойових дій, що говорить про патріотизм та хоробрість українців.

Як було сказано, економічне зростання країни це не лише ринок праці, але й багато інших показників, які комплексно стимулюють економічний розвиток. Тому

післявоєнна відбудова економіки також має бути комплексною, адже все взаємопов'язано. До заходів відбудови, окрім ринку праці можна віднести:

- повернення українців в країну. Це можна зробити за рахунок надання їм кращих умов праці та розвитку бізнесу.
- європейська інтеграція;
- відновлення фізичної інфраструктури та житлових фондів;
- відновлення соціальної складової, фізична та психологічна реабілітація потерпілих;
- налагоджування зовнішньоекономічної діяльності та торгівлі;
- досягнення повної енергетичної самостійності. Даний пункт був представлений в урядовому плані відбудови і засвідчено, що за 3-5 років цілком реально досягнути енергетичної самостійності;
- розвиток вітчизняного військово-промислового комплексу[42,43].

Отже, війна завдала колосальних збитків як ринку праці, так і багатьом іншим складовим економіки. Проте, були проаналізовані дії, на яких потрібно сконцентруватись після перемоги для економічної відбудови і подальшого економічного зростання нашої країни.

Висновки до розділу 3

На основі побудованої моделі були встановлені зв'язки між ринком праці та економічним зростанням. Як було з'ясовано, ринок праці не має прямого впливу на ВВП країни, а також даний вплив є не таким помітним та вираженим, як, наприклад, вплив зовнішньої торгівлі або податкових надходжень. Саме через це модель мала деякі неточності, певні результати були випадковими та не відповідали дійсності. Це доводить те, що економічне зростання є комплексним показником, вплив на який потрібно досліджувати у сукупності всіх факторів, а не якихось окремих.

ВИСНОВКИ

У рамках кваліфікаційної роботи на тему «Дослідження впливу розвитку ринку праці на економічне зростання України» було досліджено ринок праці як фактор впливу на розвиток країни, проаналізовано стан України та здійснено порівняння її з іншими зарубіжними країнами. У ході проведеного дослідження, було зроблено наступні висновки:

1. Ринок праці - це сукупність взаємодіючих процесів, які пов'язані з виробництвом, розподілом та використанням праці. В цей ринок входять попит і пропозиція на роботу, заробітна плата, рівень безробіття, фактори, що впливають на сприйняття праці і трудову активність населення. Ринок праці також включає в себе умови зайнятості, стандарти праці, організацію роботи, соціальні та економічні гарантії для робітників. Він є ключовим елементом економічної системи будь-якої країни і впливає на соціальний та економічний розвиток країни в цілому.
2. Економічне зростання країни виражається у багатьох економічних показниках, зокрема ВВП країни. Для України ВВП на душу за останні 20 років зростало, але це більше пояснюється не стрімким зростанням ВВП, а зменшенням кількості населення, що є невтішним показником.
3. Ринок праці відіграє важливу роль у економічному зростанні країни. Розвиток ринку праці впливає на зайнятість населення та доходи, що збільшує попит на товари та послуги, що в свою чергу сприяє збільшенню виробництва, валового внутрішнього продукту та загального економічного зростання. Основна роль ринку праці полягає в забезпеченні працівників на ринку, що в свою чергу дозволяє підприємствам збільшувати виробництво та прибутки. Розвиток ринку праці включає в себе забезпечення відповідного рівня кваліфікації та навчання працівників, а також забезпечення високої якості робочих місць, що в свою чергу підвищує конкурентоспроможність країни на світовому ринку та сприяє залученню інвестицій. Ринок праці також відіграє важливу роль у

забезпеченні соціальної стабільності та зниженні рівня бідності в країні, оскільки він забезпечує можливості для заробітку та соціального забезпечення для населення.

4. За побудованою моделлю встановлено, що ринок праці хоч і має вплив на економічне зростання, але цей вплив не є дуже значним. Саме через те, що економічне зростання пояснюється багатьма показниками, модель давала похибки.
5. Для встановлення слабких місць України та визначення можливостей розвитку, було здійснено порівняння України з іншими зарубіжними країнами. Було визначено, що Україна має один із найнижчих показників розвитку ринку праці, хоч і має високий потенціал і можливості для покращення.
6. Війна має суттєвий вплив на ринок праці. Статистика ще не є наявною у вільному доступі, але часткові дані вказують про невтішні наслідки. Це відкидає Україну на декілька років назад у рівні розвитку та змушує розробляти нові стратегії післявоєнної відбудови. Проте про певні прогнози говорити ще зарано, оскільки війна триває.

Отже, практична цінність даної роботи полягає у встановленні зв'язків між ринком праці та економічним зростанням та визначенні їх важливості. Встановлення факту похибок моделі створює потенціал для подальших досліджень на основі більш глибокого аналізу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Особливості ринку праці. Попит і пропозиція на працю. Служба зайнятості і ринок праці в Україні. URL: <https://buklib.net/books/33883/> (дата звернення 11.05.2023).
2. Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM045198> (дата звернення 11.05.2023).
3. Ринок праці в умовах війни: тенденції та перспективи. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-v-umovakh-viyny-tendentsiyi-ta-perspektyvu> (дата звернення 11.05.2023).
4. Financial club. URL: <https://finclub.net/ua/news/natsbank-nazvav-5-osnovnykh-problem-rynku-pratsi-v-ukraini.html> (дата звернення 11.05.2023).
5. Крилова І. Г., Данилов М. В. Ефективність праці як важливий фактор людського розвитку. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/labor-efficiency-as-an-important/> (дата звернення 11.05.2023).
6. Проблеми сучасного розвитку ринку праці в Україні. URL: https://pidru4niki.com/87788/psihologiya/problemi_suchasnogo_rozvitku_rynku_pratsi_ukrayini (дата звернення 11.05.2023).
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.km.ukrstat.gov.ua/ukr/statinf/rp/oprp0220.htm> (дата звернення 11.05.2023).
8. Офіційний сайт Державної міграційної служби України. URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/statistichni-dani.html> (дата звернення 11.05.2023).
9. Основні показники ринку праці. URL: https://ifstat.gov.ua/STAT/m_rynpr1n.htm (дата звернення 11.05.2023).
10. МЕТОДИЧНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ Й ПРОГНОЗНІ ПАРАМЕТРИ РИНКУ ПРАЦІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2126> (дата звернення 11.05.2023).
11. Статистичне оцінювання стану і розвитку ринку праці: аналіз світового досвіду. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/5995> (дата звернення 11.05.2023).

12. Економічне зростання. URL: <https://esu.com.ua/article-18789> (дата звернення 11.05.2023).
13. Типи економічного зростання. URL: <https://studies.in.ua/bzakon/108-82-tipi-ekonomchnogo-zrostannya.html> (дата звернення 11.05.2023).
14. Економічний розвиток. URL: <https://esu.com.ua/article-18796> (дата звернення 11.05.2023).
15. Економічне зростання та його показники. Фактори економічного зростання. URL: <https://buklib.net/books/33907/> (дата звернення 11.05.2023).
16. СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ. URL: https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/Full_issues/Issues/2_39_2013.pdf#page=5 (дата звернення 11.05.2023).
17. What Is Economic Growth?. URL: <https://www.thebalancemoney.com/what-is-economic-growth-3306014> (дата звернення 11.05.2023).
18. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ: НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-82.html> (дата звернення 11.05.2023).
19. Contrasts in development between different countries. URL: <https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/z838xsg/revision/2> (дата звернення 11.05.2023).
20. Indicators of economic development. URL: <https://www.economicshelp.org/blog/glossary/indicators-of-economic-development/> (дата звернення 11.05.2023).
21. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org/en/home> (дата звернення 11.05.2023).
22. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/> (дата звернення 11.05.2023).
23. Доходи. URL: <http://old.cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення 11.05.2023).
24. ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/39_2020_ukr/15.pdf (дата звернення 11.05.2023).

25. Версаль Н., Красота О., Лялькін О., Хитрий О., Рибак І., Сидоренко Д. BALANCING MONETARY POLICY IN DEFENCE ECONOMICS IN UKRAINE. 2023. DOI: 10.55643/fcapter.2.49.2023.3991 (Scopus).
26. International Labour Organization. URL: <https://www.ilo.org/inform/online-information-resources/databases/stats/lang--en/index.htm> (дата звернення 11.05.2023).
27. National Bureau of Statistics of China. URL: <http://www.stats.gov.cn/english/> (дата звернення 11.05.2023).
28. Євростат. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення 11.05.2023).
29. Federal Statistical Office of Germany. URL: https://www.destatis.de/DE/Home/_inhalt.html (дата звернення 11.05.2023).
30. OECD. URL: <https://www.oecd.org/> (дата звернення 11.05.2023).
31. The National Institute of Statistics and Economic Studies. URL: <https://www.insee.fr/fr/accueil> (дата звернення 11.05.2023).
32. Чи загрожує мігрантові безробіття в Німеччині. URL: <https://migrant.biz.ua/nimechina/roboata-de/bezrobittia-v-nimechchyni.html> (дата звернення 11.05.2023).
33. Trading Economics. URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/indicators> (дата звернення 11.05.2023).
34. Cost of Living. URL: <https://www.numbeo.com/cost-of-living/> (дата звернення 11.05.2023).
35. Statista. URL: <https://www.statista.com/> (дата звернення 11.05.2023).
36. Знайти роботу в Україні: як війна вплинула на ринок праці. URL: <https://iaa.org.ua/articles/znajty-robotu-v-ukrayini-yak-vijna-vplynula-na-rynok-praczi/> (дата звернення 11.05.2023).
37. Як вплинула війна на ринок праці. URL: <https://prometheus.org.ua/blog/%D1%8F%D0%BA-%D0%B2%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%83%D0%BB%D0%B0-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B0->

%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%BA-

%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96/ (дата звернення 11.05.2023).

38. ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВТРАТИ ТА ЗДОБУТКИ.URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1312> (дата звернення 02.03.2023)

39. Рибак І.Р. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ВПЛИВУ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ НА ЗРОСТАННЯ ВВП УКРАЇНИ// Наук. Зб. – Шевченківська весна – Київ 2023

40. Телевізійна служба новин. URL: <https://tsn.ua/svit/musyat-obirati-mizh-yizheuyta-opalennyam-u-polschi-ponad-2-milyoni-lyudey-strazhdayut-vid-bidnosti-1958608.html> (дата звернення 13.05.2023).

41. UA24. URL: <https://ua24.ukraynahaber.com/?p=7528> (дата звернення 13.05.2023).

42. Кореспондент. URL: <https://ua.korrespondent.net/world/4332125-kytai-zaiavyv-pro-podolannia-bidnosti-yak-tse-vdalosia> (дата звернення 13.05.2023).

43. Українська газета. URL: <https://ukrainskagazeta.de/%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96/%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%8C-%D0%B1%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D0%B2-%D0%BD%D1%96%D0%BC%D0%B5%D1%87%D1%87%D0%B8%D0%BD%D1%96-%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%8F%D0%B3-%D0%BF%D1%96%D0%BA/> (дата звернення 13.05.2023).

44. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3118333-na-mezi-bidnosti-u-ssa-majze-8-miljoniv-osib.html> (дата звернення 13.05.2023).

45. Україна. Інформаційне агентство. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/742941.html> (дата звернення).

46. Geograf. URL: <http://www.geograf.com.ua/poland/691-poland-population> (дата звернення 13.05.2023).

47. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/> (дата звернення 13.05.2023).